

Irodalomtörténeti Közlemények
 116. évf. 1. szám
**„EZ A' NYUGTALAN TÖREKEDÉS, DOLGOZÁSOMAT MINÉL
 HASONLÓBBÁ TENNI AZ EREDETIHEZ...”
 (Kazinczy Ferenc nézetei a fordításról)**

Kazinczy Ferenc – jóllehet nem írt olyan rendszerező értekezést, mint Batsányi János vagy később Toldy Ferenc – rendkívül fontos helyet tölt be a fordításról való gondolkodás magyar történetében. A fordításról vallott nézeteit elsősorban barátaihoz intézett leveleiben, a Dayka- és a Báróczy-életrajzban, a Sallustius-fordítás előszavában, az Élet és Literatúra 1826-os számában közölt írásában, valamint a *Pályám emlékezete* című önéletrajzi művében fejtette ki. Ami e szétszórott megjegyzések összegyűjtése, rendszerezése során mindenekelőtt szembevetünk, az az, hogy Kazinczy a fordítási tevékenységet szinte sohasem önmagában és önmagáért vizsgálja – talán élete utolsó évtizedét leszámítva –, hanem mint az irodalmi nyelv és stílus fejlesztésének leghatékonyabb eszközt. Éppen ezért e nézetek ismertetése során időnként éppúgy elkerülhetetlen a nyelvújítás tágabb összefüggéseinek, mint Kazinczy nyelv- és irodalomszemlélete bizonyos kérdéseinek érintése, de ezt csak annyiban kívánom megtenni, amennyiben azok szorosabb tárgykunktól elválaszthatatlanok.¹ Továbbá azt sem tekintem feladatomnak, hogy részletesen elemezzem és értékeljem Kazinczy fordítói pályáját, kizárólag a fordítási tevékenységre vonatkozó elvi-elméleti állásfoglalásait, illetve a különböző fordítói módszerekkel kapcsolatos kijelentéseit kívánom bemutatni.²

A szakirodalom hagyományosan két pályaszakaszt különböztet meg Kazinczy működésében: a fogsága előtti és a hat és fél éves raboskodás utáni időszakot.³ Az alábbiakban

¹ Kazinczy nyelv- és irodalomszemléletének alaposabb megismerésében nagy segítségemre volt Csetri Lajos nagyívű értekezése, mely mélyreható részletességgel mutatja be Kazinczy nézeteinek változását, feltárva ennek okait és elemezve következményeit. CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990 (Irodalomtudomány és Kritika).

² Fordítói pályájának bemutatását, egyes fordításainak vázlatosabb-bővebb értékelését megtaláljuk pl. BAYER József, *Kazinczy Hamlet fordítása*, BpSz, 58 (1889), 125–141; BAYER József, *Kazinczy és Molière-fordítása*, ItK, 1896, 257–272; CZEIZEL János, *Kazinczy Ferenc élete és működése*, Bp., 1930; HEINRICH Gusztáv, *Osszián hazánkban*, BpSz, 108 (1901), 454–468; RADÓ Antal, *A magyar műfordítás története 1772–1831*, Bp., Révai, 1883; VÁCZY János, *Egy fejezet a nyelvújítás történetéből*, BpSz, 118 (1904), 40–69; VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc*, Bp., 1909; VÁCZY János, *Kazinczy 1790–1794-ig kiadott fordításai*, ItK, 1914, 1–19; WESSELY Ödön, *Kazinczy Gessner fordítása*, EPhK, 1891, 817–840. Fordítói nézeteivel is foglalkozik (elsősorban a nyelvújításban játszott szerepük szempontjából): SIMAI Ödön, *Kazinczy nyelvújítása*, Magyar Nyelv, 1909–1917-ig, folytatásokban; THIENEMANN Tivadar, *Német és magyar nyelvújító törekvések*, EPhK, 1914, 78–138; SZAUDER József bevezetése KAZINCZY *Válogatott művei*hez, Bp., 1960, I, VII–CXXVII.

³ Vö. ezzel kapcsolatban CSETRI, *i. m.*, 25. Ugyanakkor Csetri Lajos is megjegyzi, hogy a nyelvművelési koncepció tekintetében kétségtávol eltérő két korszak több vonatkozásban számos azonosságot is mutat: ilyen például a nyugati kultúrák tisztelete, az elsősorban fordításban realizálódó írói tevékenység, a klasszicista differenciált stílus eszménye és az ebből szervesen következő korrekcióelv.

én is ezt a korszakolást követem, előrebecsátván, hogy a fordítói elvek tekintetében nincs igazán éles ellentét a két korszak között, illetve az elméletben és a gyakorlatban felfedezhető eltérések, sőt ellentmondások nem korszakfüggőek. Kazinczynak, mint tudjuk, igazán volt mire alapoznia elvi kijelentéseit, hiszen csaknem egész életét a fordítási tevékenységnek, illetve a már elkészült áttünetesei folyamatos tökéletesítésének szentelte: fordításainak kilenczkötetes gyűjteményes kiadása mellett számos hosszabb-rövidebb magyarázata látott napvilágot, főként különböző folyóiratokban, s jó néhány munkáját – köztük a szívének legkedvesebb Sallustius – csak halála után vehette kézbe a publikum.⁴

A fogsága előtti pályaszakasz

„Hozzáfogtam fordításához, hogy bennem vérré váljon...”

„De akár mi nehéz is legyen a’ fordítás állapotja – írja Révai Miklós *Elegyes versei* fordításokat tartalmazó kötetének előbeszédében –, bizonyos a’ még is, hogy valakik nagyobb teljességre törekedtek az írásbann, mind fordításokban kezdték leg először is magokat gyakorlani.”⁵ Révai ezen kijelentése arról tanúskodik, hogy az az ókorban (Cicerónál, Pliniusnál, Quintilianusnál) kialakult szemléletmód, mely a fordítást elsősorban az egyéni stílus tökéletesítését szolgáló eszköznek tekinti, még a 18. században is jelen van.⁶ Az ifjú Kazinczyt is ez a cél vezérli, amikor hozzáát első igazán komoly fordításához, Gessner *Idilljeinek* magyarra való áttünetéséhez: „Hozzáfogtam fordításához, hogy *bennem vérré váljon*; kevés idő múlva örvendezve tapasztaltam, hogy már írásának módját is magamévá kezdettem tenni” – írja Szánthó Jánosnak 1782-ben.⁷ Hogy ekkor még mennyire az egyéni önkifejezés fejlesztése s az abból származó esetleges dicsőség lebegett Kazinczy szeme előtt, azt a Szánthónak írt levél egy másik passzusa is igazolja, amely a kor egy ma már igencsak meghökkentőnek tűnő fordítói szokására utal. Kazinczy még jóval a fordítás befejezése előtt, 1782-ben a Magyar Hírmondóban közzétette, min dolgozik, s úgy érezte, Szánthó előtt emiatt mentegetőznie kell. „Nem kívántam én egyebet, hanem csak azt, hogy szándékom és nevem tétetessen fel, hogy azon

⁴ Kazinczy legfontosabb fordításai (első) megjelenésük időrendjében: GESSNER, *Idyllek*, 1788; *Bácsme-gyeynek össze-szedett levelei* (KAYSER, *Adolfs gesammelte Briefe* nyomán), 1789; SHAKESPEARE, *Hamlet* (német fordítás után), 1790; LEMIERRE, *Lanassa* (német fordítás után), 1793; HERDER *Paramythionjai*, 1793; WIELAND, *Sokrates Mainomenosa*, 1793; GOETHE, *Stella*, 1794; VEIT WEBER, *A Vak Lantos*, 1794; MAR-MONTEL *Szívkepző regéi*, 1808; LA ROCHEFOUCAULD *Maximái*, 1810; STERNE, *Yorick levelei és Érzékeny utazások* (franciából), 1815; GOETHE, *Clavigo, Testvérek*, 1815, *Egmont*, 1816; OSSIAN *Énekei*, 1815; LESSING, *Emilia Galotti*, 1830. Csak halála után jelent meg: LESSING, *Miss Sara Sampson* és *Minna von Barnhelm*; MOLIÈRE, *Botcsinálta doktor* és *A kénytelen házasság*; SALLUSTIUS *Épen maradt minden munkái*.

⁵ RÉVAI Miklós, *A’ fordítónak előjáró beszédje* = R. M. *Elegyes versei és néhány apróbb kötetlen írásai*, Pozsonbann, 1787.

⁶ Vö. SZAJBÉLY Mihály, „*Idzadnak a’ magyar tollak*”: *Irodalomszemlélet a magyar felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2001 (Irodalomtudomány és Kri-tika), 116–117.

⁷ Szánthó Jánosnak, 1782. júl. 4. KazLev XXII, 11 (saját kiemelés).

fordításokból való örömet el ne kapja valaki előlem.”⁸ Az a félelem indította tehát Kazinczyt a fordítás megkezdésének „kiprédikáltására”, hogy valaki esetleg tudtán kívül megelőzi, s akkor fáradságos munkája kárba vész. Korántsem egyedülálló jelenség ez ezekben az évtizedekben: hasonló felhívást, egy-egy fordítás megkezdésére vonatkozó bejelentést gyakran közöltek a folyóiratok.⁹ Hiszen micsoda bosszúság, amikor a kinnal-keservvel lefordított mű kinyomtatása előtt nem sokkal megjelenik ugyanannak a műnek egy másik fordítása! Kazinczy *Siegwart*-fordításával járt így: mire a rá jellemző gondos csiszolgatással végzett, megjelent Barczafalvi Szabó Dávid magyarítása, ezért Kazinczy megsemmisítette a sajátját, mivel úgy vélte, „minek utána az [ti. a Barczafalvi-féle *Siegwart*] egyszer Landerernek sajtója alól kiszállott, és az országot ellepte, az újabb kiadásnak elkeléséhez kevés reménység lehet.”¹⁰ Nem a versenyre kelés, a megmérettetés lehetősége riasztja tehát (ő ettől sosem félt, sőt az ellenkezőjét többször is hangoztatta¹¹), hanem az esetleges hiábavaló munka miatti aggodalom.

„...a gondos fordítás mind a nyelvnek igen sokat használ,
mind az ízletet sikeresen képi”

A fordítás ugyanakkor nem csupán az egyéni stílus fejlesztésének eszköze, hanem a nemzet felemelkedését, a nemzeti nyelv és irodalom gazdagítását szolgálni hivatott tevékenység is: ez a felismerés a magyar művelődésben (is) már igen korán jelentkezik, amint azt a fordítás szerepére, feladatára vonatkozó 16–17. századi megnyilatkozások bizonyítják.¹² Kazinczy a fent idézett levélrészletnél néhány évvel később, 1785-ben már maga is erre hivatkozik, s tulajdonképpen élete végéig minden fordításával ezt a célt akarja szolgálni. Amikor Gessnerét elküldi Ráday Gedeonnak, hogy az megítélhesse munkáját és kiszűrhesse az esetleges hibákat, már az a „hazafiúi nemes indulat” vezérelte, hogy „mocsok nélkül fog fordítást olvashatni hazánk.”¹³ Ugyanis ekkor már meg van

⁸ Uo.

⁹ Vö. erről ZSIGMOND Ferenc, *A műfordítás elvi kérdései megújhodáskori irodalmunkban* = *Mitrovics emlékkönyv*, Bp., 1939, 518–538. Zsigmond néhány példát is közöl, így például Péczeli József bejelentését a Mindenes Gyűjteményben, miszerint hozzákezd Racine összes művének lefordításához, amennyiben azt más még nem kezdte el. Óvatossága nem is volt hiábavaló, ugyanis Fehér György Pozsonyból sietve adja tudtára, hogy ő bizony már két Racine-darabot lefordított, s örömmel venné, ha Péczeli ezt a munkát átengedné neki, mivel nem szeretne még egyszer úgy járni, mint Voltaire *Brutus*ának fordításával, amelynek már több mint a felével elkészült, amikor kiderült, hogy más megelőzte ebben a munkában.

¹⁰ *Bácsmegyeynek össze-szedett levelei: Jelentés* = KAZINCZY Ferenc *Művei*, kiad. SZAUDER Mária, Bp., 1979, 110.

¹¹ Döbrenteinek írja például: „...nincs alkalmasb szer kimutatni mi van jól ’s mi van rosszul magyarul, mint ha többen fordítanának azon egyet.” Döbrentei Gábornak, 1830. nov. 30. *KazLev* XXI, 415.

¹² Vö. pl. BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Akadémiai–Universitas, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika), 454; más nyelvek vonatkozásában vö. pl. Roger ZUBER, *Les «belles infidèles» et la formation du goût classique*, Paris, 1995, 496.

¹³ Ráday Gedeonnak, 1785. okt. 13. *KazLev* I, 77.

győződve arról, hogy épp „a poézisnek szerencsés hív” fordítására van leginkább szükség abban az időszakban, amikor „nyelvünket csinosítani s gazdagítani még ekkoráig is csak kezdjük.”¹⁴ Erre biztat másokat is, így például Gelei Józsefet, akinek *Ifiabbik Robinzon* című fordításáról a Magyar Museum 1788/1. számában bírálatot közöl: szigorúan megrója ugyan hibáiért (főként germanizmusai, latinizmusai és a szöveghelyzethez nem illő „populáris alacsony szóllások” miatt), de további fordításokra buzdítja, hogy azzal segítsen a „Hazai Nyelvnek ... el-hagyatott sorsá”-n.¹⁵

Milyennek látja ekkor, az 1780-as évek közepén a magyar nyelv állapotát, miért van szükség fejlesztésére, „csinosítására”? Büszke nemzeti öntudattal hirdeti, hogy „nyelvünk anyanyelv, pompás, méltóságos, velős, hajló”, sőt bizonyos tekintetben („a modulációra nézve”) még a legzeneibbnek tartott olasszal is versenyre kelhet: nincs is addig baj, amíg eredeti művek írásával kísérletezünk, vagyis amíg „letévén a szölgai nyögöt, magunknak eresztve írunk.”¹⁶ A fordítás, egy idegen eredeti követésének kényszere szülte kötöttségek döbbsentik rá az íróembert a magyar nyelv fogyatékoságaira: ha egy idegen nyelvű irodalmi mű szépségeinek hű visszaadására törekszik, szinte minden sorban elakad. A nyelv készületlenségéből adódó gondokat még tetézi annak a „nyugotiakkal való atyafiatlansága.” Amikor a Gessner-fordítás bevezetőjét írja, még nem is annyira a szókészletet tartja szegényesnek – nyelvünk szűk voltát egyenesen hamis vádnak minősíti –, inkább a „félrefnyhi hosszúságú” szavakat kárhoztatja, melyekből „gyakran szenyvedhetetlen monotonia ered.”

Négy esztendővel később, amikor Kayser német író *Werther*-utánezatából készült fordítása, a *Báczmegyey* elé szánt *Jelentését* írja, már kíméletlenebbül fogalmaz: nyelvünknek tagadhatatlan készületlenségét s következesképpen szűk voltát emlegeti. A rengeteg és sokfélét fordító Kazinczy mindenki másnál jobban látta, hogy a fordítási tevékenység mintegy nagyító tükörként funkcionál, melyben erőteljesen rajzolódnak ki a nyelv kifejezőkészletének hiányosságai. Ugyanakkor azt is hamar felismeri, hogy a fordítás különösen alkalmas módszer ezek megszüntetésére, hiszen a fordító munkája során valószággal rákényszerül arra, hogy új kifejezőeszközöket kutasson fel és munkáljon ki. Fordítás és nyelvfejlődés tehát kölcsönösen, körforgásszerűen hatnak egymásra: a hiányosságok kiküszöbölésére irányuló, minél tökéletesebb fordításra való törekvés gazdagítja a nyelvet, s az imígyen tökéletesített nyelv egyre hívebb fordítások készítését teszi lehetővé, amelyek még tovább gazdagítják a nyelvet s így tovább. Ennél a pontnál érdemes megállni egy pillanatra. Kazinczy kesergése a magyar nyelv fogyatékoságai felett korántsem egyedülálló jelenség a fordítás történetében: a fordítók minden időben és mindeütt szegényesebbnek érzik anyanyelvüket a fordított műénél. „Richesse merveilleuse de toutes langues de départ, pauvreté incurable de toutes les langues d’arrivée” – foglalja

¹⁴ *Gessner Idyllek*. Id. b. Ráday Gedeonhoz címzett bevezető = KAZINCZY *Művei*, I, 146.

¹⁵ Magyar Museum, 1788, 1. negyed, 50–54.

¹⁶ *Gessner Idyllek* = KAZINCZY *Művei*, I, 146–147.

össze találóan Georges Mounin, a francia fordításelmélet egyik kiemelkedő alakja, több példát is idézve különböző korokban élt fordítók ilyen vonatkozású vallomásaiból.¹⁷

„én ... fordításimban ... egyedül artistának kívánok lenni”

A nyelv fogyatékoságainak kiküszöbölésére Kazinczy szerint tehát a leghatékonyabb eszköz nem más, mint maga a fordítás. Persze nem akármilyen magyarítás szolgálja ezt a nemes ügyet, csakis a jó fordítás. Vajon melyek számára a jó fordítás kritériumai?

A Gessner-fordításhoz írt bevezetőjében elmondja, azért szánta rá magát a kezdetben saját gyönyörködésére és erejének próbálgatására elkezdett munka kiadására, mert boszszantotta a sok dilettáns próbálkozás, amelynek eredménye a számtalan „erőltetett, homályos és ízetlen” magyarítás, amelyben az „eredeti tisztaság érthetetlen csevegéssé, a precízió hosszas hideg periphrasissá változik.”¹⁸ A gyakran alkalmazott körülírások felhívítják az eredeti szöveget, így annak elvesz energiája, elsikkadnak stiláris jellegzetességei, a fordítás „víz-ízű” lesz. Ő viszont már kezdettől fogva pontosan ezeknek az egy-egy íróra jellemző stilisztikai sajátságoknak a megőrzésére, hű tolmácsolására törekszik elsősorban, ezt tekinti legfontosabb fordítói feladatának, amint azt egy képzőművészeti hasonlattal élve határozottan ki is mondja a *Bátsággyűjtemény* előszavában: „...én valamint minden egyéb fordításimban, úgy itt is, egyedül artistának kívánok lenni; aki a táblán nem a sujtet, hanem a festő munkáját, ecsetjét s tűzét nézi.”¹⁹

Péczei Young-fordítását éppen azért bírálja meg a Magyar Museumban, mert annak hosszas parafrázisaiban rá sem lehet ismerni a szerző eredeti stílusára. Szerinte Péczei nem esett volna ebbe a hibába, ha „azt követte volna, a’ mit Museumunk’ első negyedének 10dik és 11dik oldalán BATSÁNYI társunk tanácsolt.”²⁰ Vagyis Péczeit Batsányinak a szoros fordítás mellett lándzsát törő fordításelméleti tanulmányához utasítja, annak is azon bekezdéseire, amelyekben Batsányi kifejti, milyen alapvető feltételeknek kell ahhoz teljesülni, hogy a fordítás az „eredeti írás hív és igaz mássa” legyen: a fordítónak sem hozzátennie nem szabad semmit az eredetihez, sem abból elvennie, mint ahogy az eredeti szöveg szépítéséhez, javításához sincs joga. Kazinczynak ebből a gesztusából, ha közvetve is, de egyértelműen kiderül, hogy egyetértett Batsányinak a szoros fordítást szorgalmazó nézeteivel,²¹ amint azt a bíráló megjegyzés folytatása is bizonyítja: „Tagadhatatlan ugyan az, hogy az így [azaz a Péczei-féle módon készült fordítással] sokkal többen fogják Youngot érteni, mintha szorosan az Ánglus szerint lett volna fordítva: de annak, a’ ki a’ Hazai Nyelv’ elő-vitelére törekedik, nem annyira azt kell óhajtani, hogy

¹⁷ „Minden kiindulási nyelv csodálatosan gazdag, minden cél nyelv jórészt szegény.” Georges MOUNIN, *Traduction = La Linguistique: Guide alphabétique*, sous la direction de A. MARTINET, I-II, Paris, 1969–1972, 375–379.

¹⁸ *Gessner Idyllek* = KAZINCZY Művei, I, 147.

¹⁹ *Uo.*, 108.

²⁰ Magyar Museum, 1789, 2. negyed, 100.

²¹ Tudomásom szerint ez Kazinczy egyetlen reagálása a Batsányi által kifejtett fordításelméleti elvekre.

még a' tanulatlanok által is meg-értetessék, mint azt, hogy azoknak, a' kiknek számok igen is kevés, javallását megnyerhesse.”²² Ez az idézet két szempontból is nagyon fontos helyet tölt be Kazinczy fordításra vonatkozó kijelentései között: egyrészt, mert – legalábbis elvben – nyíltan a szoros fordítás mellett teszi le voksát, másrészt, mert már itt számot vet azzal, hogy a szoros fordítás nem nyeri, nem nyerheti meg a szélesebb közönség tetszését, mivel sokak számára érthetetlennek, s így befogadhatatlannak bizonyul. Meggyőződése azonban, hogy annak, aki a nyelv fejlesztését tartja szem előtt, ezzel nem szabad törődnie, elég, ha a műveltek maroknyi csapatának elismerésére pályázik. Itt már a *Debreceni Grammatika* nyelv- és ízlésszemléletével hadakozó, a „vulgus” véleményét semmibe vevő majdani Kazinczy szólal meg, aki fogsága után többször hangoztatja, hogy nem a szokást tartja kánonnak,²³ nem arra törekszik, hogy írását a „gubások”²⁴ is megértsék, hanem azt nézi, milyenné kell válnia a nyelvnek, hogy minden gondolat, érzés, hangulat kifejezésére alkalmas legyen. Saját Young-fordítása közlésekor Kazinczyt ugyanaz a szándék vezérli, mint az elméleti írását egy évvel korábban közreadó Batsányit: ahogy Batsányi a fordítás alapvető szabályainak bemutatásával, Kazinczy ezen szabályoknak – szerinte – eleget tevő fordításából készült szemelvénnel kíván irányt mutatni a gyakorló fordítóknak, amely mellett a Péczeli-féle változathoz is közöl egy részletet, hogy bárki összevetesse a két fordítást, s megítélhesse a különbségeket. Ezzel kapcsolatban még egy dologra érdemes felhívni a figyelmet: Kazinczy szorosan az angol eredetit követő fordítást kér számon Péczelin, s úgymond, erre ad mintát saját verziójának közlésével. Felettébb elgondolkodtató azonban, hogy erre ő miként volt képes, ugyanis angolul nem is tudott.²⁵ A maga „szoros” fordítását tehát közvetítő nyelvből készíti, s ebben semmi kivetnivalót nem talál sem ekkor, sem a későbbiekben, amikor Shakespeare-t és Ossziánt németből, Sterne-t franciából fordítja majd. Ez a probléma mintha nem is létezett volna számára, legalábbis sohasem ír róla, jöllehet fogsága utáni korszakaszában több olyan pályatársa is akadt, aki eljárását helytelenítette, és ezt szemére is vetette.²⁶

²² *Uo.*, 100–101.

²³ Vö. Aranka Györgynek, 1810. júl. 1. *KazLev* VIII, 3.

²⁴ Kölcsey Ferencnek, 1808. jún. 13. *KazLev* V, 561.

²⁵ Például azt írja Dessewffynek: „Most jambokban fordítom Hamletet, a Schlegel igen hív fordításából, minthogy én angolul semmit sem értek, s a Schlegel fordítása felől azt tartják, hogy az tükörképe a Shakespeare-nak.” 1814. máj. 1. *KazLev* XI. Vagy másutt: „Most Yóriknak érzékeny utazásait fordítom, előttem lévén a' német, francia és angol textus. Angolul nem olvasok, de sokszor belétekintek, 's divinálom az értelmet.” Helmezy Mihálynak, 1813. aug. 18. *KazLev* XI, 29.

²⁶ Kölcsey például ezt írja Sterne *Yorick és Eliza levelei* fordítása kapcsán: „De Yorick sokat veszteni fogott azzal, hogy Francziából jött-által.” *KazLev* XV, 246. Döbrentei, aki később maga is lefordította Sterne műveit, még hozzá angolból, ezt a megjegyzést fűzi a Kazinczy-féle változatokhoz: „A' különös, tulajdon genialitasu Anglus Sterne' Érzékeny utazásait, 's Levelezéseit Elizával, e' Hazában magyarul is megismertetni, helyes választás volt, bár a fordítás az eredeti Anglus textből eshetett volna...” (*Sterne Lőrincz élete*, Erdélyi Múzeum, 7, 1817.) Idézi HARTVIG Gabriella a Sterne-fordítás körüli bonyodalmakat részletesen elemző cikkében: „Legyen a mi levelezésünk szívből, nem szívért” (*A Yorick és Eliza levelei körül zajló fordítási vita*), *ItK*, 1998, 967.

Kazinczy fogsága előtt tehát az eredeti szerző stílusjegyeinek visszaadását tekinti a fordítói hűség alapkövetelményének, ha erre vonatkozó megjegyzései meglehetősen általános szinten mozognak is: megőrizni az eredeti tüzet, energiáját stb. A stílári ekvivalencia megteremtése érdekében fordításai során nemegyszer az erőltetettnek tűnő fordulatokról sem hajlandó lemondani. Így például, amikor a Klopstock *Messias*-ból fordított énekeket elküldi Arankának, hogy kikérje róluk a véleményét, előrebocsátja: „Tsak arra ne kérj, hogy az erőltetett expressióktól el-álljak. El-veszteném egészen a’ Klopstock energiáját.”²⁷ Ebben a megjegyzésben csírájában már benne rejlik az a későbbi álláspontja, amelyet Ercsey Dánielhez írt levelében majd így fogalmaz meg: „Ítéletem szerint annál jobb a fordítás, minél hívebb, ha az olykor egy kevés erőszak” – azaz szokatlan szerkezetek, idegen szólások bevezetése – nélkül „nem eshetik is meg.”²⁸ Lelkes hangú tanúvallomásaiból tudjuk, milyen rendkívüli hatást gyakorolt rá ebben a tekintetben Báróczy Sándor a maga fordításaival: a csodálattól „fel-felsikoltott”, amikor tizen-nyolc évesen Marmontel *Regéit* az ő tolmácsolásában olvasta, s már akkor elhatározta, hogy minden erejével az „ő koszorúja” után fog törekedni.²⁹ A Gessner-fordítás bevezetőjében Báróczy dicső példáját említi mint fordításra motiváló okot, a *Bácsmegyeit* pedig egyenesen Báróczy tisztelőinek ajánlja, szenvedélyes rajongással ecsetelve eszményképe ösztönző hatását: „Meglehet, hogy én Mármontelnek elhevítése nélkül nem nyúltam volna tollhoz. Hogy írtam és írok tehát [...] a BÁRÓCZY míve. Boldog, aki BÁRÓCZYval – a selypítő – franciává vált BÁRÓCZYval – futni mer! Nékem nyomdokait csókolni, ŐTET távolról követni – közhelyen Barátomnak nevezni – ez értt tárgy! – nyert dicsőség!”³⁰ Báróczyban legfőképpen azt csodálta, hogy képes volt az eredeti szerző stílusához olyannyira idomulni, hogy szinte ő maga is franciává vált. Irodalmunkban Báróczy volt az első olyan fordító, aki az eredeti mű hű követése érdekében tudatosan vállalja az idegenszerű – többnyire egy-egy gallicizmus tükörfordításából származó –, de szépnek ítélt szerkezetek, fordulatok alkalmazását.³¹ Az *Erkölcsei mesék Előljáró beszédében* így mentegeti eljárását: „Tudom, sokak tanáltatnak, kik erőltetett fordításnak fogják mondani írásomat: de bátorodom bizonyosságul idézni azokat, kik franciául is olvasták, ha lehetett-e ezt a nyelvnek szűk voltára nézve másként magyarra fordítani?”³² Fordítói tevékenysége során tehát Báróczy is szembesül azzal a ténnyel, hogy a magyar nyelv nem elég árnyalt, nem elég hajlékony, s ezen úgy próbál segíteni, hogy lefordítja az eredeti idiotizmusait, amitől fordítása az olvasók többsége számára erőltetettnek hat. A La Calprenède *Kassandra* című regényének fordításához fűzött utószóban (*A fordítónak szavai*) elismeri, hogy a szólás mestersége, azaz a szintaxis ellen sokszor vétett, ám szövege az ékesen szólás (retorika) szerint készült. Újításainak védelmében a görögök és

²⁷ Aranka Györgynek, 1789. júl. 10. KazLev I, 398.

²⁸ Ercsey Dánielnek, 1819. máj. 9. KazLev XVI, 384.

²⁹ *Pályám emlékezete* = KAZINCZY Művei, I, 238–239.

³⁰ *Bácsmegyeinek össze-szedett levelei: A Báróczy tisztelőinek* = KAZINCZY Művei, I, 107.

³¹ Vö. GYAPAY László, *Kazinczy a debreceniségről*, ItK, 1998, 39–40.

³² *Erkölcsei mesék*, melyeket frantziából fordított BÁRÓCZY Sándor magyar nemes testőrző, *Előljáró beszéd* = *Érzelmes históriák*, vál., szerk., jegyz., utószó LÖKÖS István., Bp., 1982 (Magyar Hírmondó), 12.

a latinok példájára hivatkozik: „Ha a görögök újítást nem hoztak volna be, soha annyira nem vitték volna tudományokat és az ékesszólásban úgy el nem híresedtek volna. A deákok nem szégyenlették a görögöktől kölcsönzött móddal ékesíteni nyelvöket. A francziák még mai napig is a görögből és deákból szedik a gyöngyöket, melyekkel nyelvöket gazdagítják s ékesebbé teszik írásokat; miért ne követhetnők hát mi is nyomdokukat s ne újítanánk nyelvünkön; a mint hogy valósággal újítottunk is, mert csak kétszáz esztendővel azelőtt nem volt nyelvünknek az az ékessége, mely most van; sőt gyanakszom, ha vajon Scythiából, Attilával és azután a hét kapitányokkal kijött eleink megérthetnének-e bennünket akadály nélkül.”³³ Ugyanazzal az érveléssel találkozunk itt, mint amilyennel majd Kazinczy is sokszor él fogsága utáni időszakában. Az ifjú Kazinczyt tehát a „szép új stílus”, a „ritmikus és szépen elrendezett mondatszöveg”, „no meg a franciás idegenszerűség”³⁴ ragadta meg leginkább Báróczy fordításmódjában, és voltaképpen pályája során mindvégig példaképének tekinti abban a törekvésében, hogy „a magyar nyelv nehézsége miatt hosszadalmas, az eredeti szövegnek általában többszörösére elnyúló magyar szöveget az eredeti stilisztikai feszességéhez, rövideségéhez szabja, sőt az eredeti gallicizmusainak tükörfordításával idegenszerű szólásokat is behozzon nyelvünkbe, új idiotizmusokat kényszerítve rá.”³⁵

„Nékem semmi fordításod nem tetszik...”

Felmerül a kérdés, hogy a legfőképpen a stiláris hűség követelményét s ennek megteremtésére irányuló saját törekvését hangoztató Kazinczy vajon miként vélekedett a verses formában írt művek eredeti versformájának visszaadásáról? Tudós barátjával, Földi Jánossal folytatott levelezésének jó része Anakreón fordítása kapcsán éppen a versformák átültetésének kérdése körül forog. Sajnos a levélváltásból szinte kizárólag Földi Kazinczynak írt levelei maradtak fenn, így csupán Földi reagálásaiból következtethetünk Kazinczy megjegyzéseire. Földi leveleiben többször kitér fordítói elveire: először csak hogy ismertesse azokat Kazinczyval, később pedig már vitatkozva vele, barátja fordítói gyakorlatával szembeállítva a sajátját. Földi voltaképpen Kazinczy hatására kezdi fordítani Anakreont, s amint elkészül néhány énekkel, elküldi neki, hogy kikérje róluk véleményét. Levelében részletesen tájékoztatja barátját, milyen stratégia vezérelte fordítását: „Én Anakreont szorosán fordítottam, ugyan annyi számú és olyan versekbe, mint van Görögül. De azonban úgy igyekeztem, hogy az Auctor értelme szép folyó és értelmes Magyarsággal, sőt majd azon szókkal meg légyen.”³⁶ Földi tehát a formai és a tartalmi hűség terén egyaránt rendkívül szigorú mércét állít fel magának. Az eredeti versformát a lehető legpontosabban akarja követni, annál is inkább, mivel úgy véli, a magyar nyelv

³³ Idézi HALÁSZ Ignác, *Kazinczy mint fordító*, Magyar Nyelvőr, 1883, 397.

³⁴ SZAUDER József, *Bevezetés = KAZINCZY Válogatott művei*, Bp., 1960, I, XXI.

³⁵ CSETRI Lajos, *A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól = Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., 1974, 249.

³⁶ Földi János Kazinczynak, 1791. febr. 5. KazLev II, 156.

alkalmas mindennemű görög és latin mérték visszaadására, ellentétben például a némettel, amely természeténél fogva különféle módosításokra kényszerül. Ugyanakkor a tartalmi hűségnek is a legmesszebbmenőig eleget próbál tenni, arra törekedvén, hogy – amennyiben csak lehet – az eredetiben előforduló szavak magyar megfelelőit alkalmazza az adott helyen, s mindezt úgy, hogy közben a magyarosság se szenvedjen csorbát.

Kazinczy jónak ítéli ugyan Földi mutatványként megküldött fordításait, ám szerinte a fordított versek sokkal hosszabbak, mint az Anakreónéi, s úgy véli, Földi túlságosan gyakran él anapestusokkal. A kritika felháborítja Földit: nyomatékosan kijelenti, hogy fél verslábnyi nem sok, ő bizony annyit sem vett el vagy toldott hozzá az énekekhez, így azok éppen olyan hosszúak, mint Anakreónnál; ami pedig az anapestusokat illeti, nos, azokkal maga a szerző is többször élt verseiben. Olyannyira megsértődött Kazinczy igaztalannak és megalapozatlannak érzett bírálatán, hogy azzal fenyegetőzik, nem fordít többé Anakreónt, hiszen a magyarok úgysem tudják értékelni az ilyen szoros fordítást.³⁷ Válaszában Kazinczy részletesen kifejti a fordítás helyes módjáról alkotott véleményét, azonban erről is csak Földi soron következő levelének megjegyzéseiből értesülünk. Az a tény, hogy Kazinczynak ez a levele (a Földi Jánoshoz írottak zömével egyetemben) elveszett vagy kallódik, annál is inkább sajnálatos, mivel ha a levél meglenne, nagy valószínűséggel ez volna Kazinczy első pályaszakaszából a legátfogóbb és legerjedelmesebb fordításelméleti vonatkozású dokumentum. Az mindenesetre sejthető, hogy Kazinczy még a Földiénél is szigorúbb kívánalmakat sorakoztatott fel, a Földi által felsorolt elveket minden bizonnyal megtoldotta a maga stílushűségre vonatkozó nézeteivel, rámutatva Anakreónnak azokra a stílári sajátságaira, amelyeket a fordítónak feltétlenül szem előtt kell tartania, ha hű kíván maradni a költő szelleméhez. Földi elismeri, hogy Anakreón valóban úgy volna a leghelyesebben fordítva, ahogyan azt Kazinczy leírja, ám kétli, hogy bárki képes volna ilyen tökéletes fordításra, az „Anacreoni indoles” ennyire pontos tükrözésére, jóllehet ő maga is mindent megtesz annak érdekében, hogy ezt megközelítse. Ebben a levelében szögezi le Földi azt a többször idézett véleményét, miszerint ő csak kétféle fordítást ismer, „a’ szóról szóra való igen szoros fordítást, és a’ szabad porászu fordítást,”³⁸ s bár az első jóval nehezebb, különösen verses művek esetében, ő csakis ezt a fordítási módot hajlandó művelni, addig amíg azt „a’ dolognak jó kitétele, helyes értelme, és a’ nyelveknek különböző tulajdonságai” lehetővé teszik. Ha ezek a szoros fordítás következtében sérülni látszanak, akkor a fordító változtatni kényszerül, eleget téve a „Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpret” sokat hangoztatott horatiusi elvének. A versfordításban a nehézségeket még fokozza, hogy a különböző nyelvekben a szavak hossza nem azonos, a fordító ezért gyakran kénytelen az eredetiben szereplő nyelvi elemeket mással felcserélni, különösen rövid verssorok esetében. Ezzel a problémával Anakreón fordítása során ő maga is sokszor szembesült „az ő igen apró versei miatt.” A továbbiakban két oldalon keresztül elemzi az Anakreón-fordítás Kazinczy által megbírált helyeit (ebből sejthetjük – bár erre Földi maga is utal –, hogy Kazinczy levele igen

³⁷ Földi János Kazinczynak, 1791. márc. 9. KazLev II, 170–171.

³⁸ Földi János Kazinczynak, 1791. máj. 20. KazLev II, 192.

részletes lehetett), hol védelmébe véve saját megoldását, hol Kazinczy kritikája nyomán módosítva a korábbi változatot (igaz, többnyire olyan felhanggal, hogy „ha már ennyire erősködsz, akkor tessék, tudom én másképpen is!”). A levélnek ez a része is rendkívül tanulságos, tudomásunk szerint ebben a korban egyedülálló abból a szempontból, hogy egy fordító műhelygondjaiba nyújt betekintést. Hogy milyen tudós aprólékosság jellemezte Földit, szemléletesen bizonyítja levelének az a passzusa, amelyben Kazinczyt – annak saját kérésére – az Anakreónnál fellelhető sorképletekről tájékoztatja, hat pontba szedve vizsgálódásai eredményét. Ezzel kapcsolatban aztán felteszi a kérdést, miként kell a rendkívül változatos versformákkal élő Anakreónt – formai szempontból – helyesen fordítani. „Ugy e, hogy mindenkor tsak a’ leg együgyűbb és közönségesebb, vagy esmeretesebb Anacreoni formákkal éljünk? ... és kerüljük szorgalmasan az anapaestusokat, a’ mint Te [Kazinczy] kívánod? Vagy szabad ennyi féle exorbitáló Verseket írni az Auctor szerint? ha nem szabad: kérdés: Mit kell tsinálni az Anakreon hosszabb sorjaival, a’ hol néha két anapaestus is van egy versben?”³⁹ Földi tehát a versforma legapróbb sajátosságaiig lehatol, s Kazinczyhoz intézett kérdéssorát nem költői kérdésnek szánja, hanem tényleg tudni akarja, milyen, a fordítói gyakorlatban követendő elveket javasol barátja. Ő maga ismételten kijelenti, hogy „valahol hozzá lehet alkalmaztatni, még a’ versformát is szorosan hozzá alkalmaztatnánk” az eredetihez; s ha ez teljesen nem lehetséges, legalább az anapesztusokkal az Anakreón által alkalmazott mód szerint kell élni. Addig hozzá sem akar fogni az anapesztust is tartalmazó versek fordításához, amíg Kazinczy nem nyilatkozik ebben a kérdésben. Ő viszont nem igazán siet a felelettel, Földi még három levélen keresztül sürgeti, míg végre – majd’ két év elteltével – megkapja Kazinczytól a választ: saját Anakreónból fordított verseit. Hogy emellett kifejtő választ is adott-e a Földi által megfogalmazott kérdésekre, nem tudjuk, mivel azonban Földi levelében nem találunk erre utaló megjegyzést, úgy gondoljuk, nem. Most Földin a sor, hogy késlekedjen a válaszlevéllel. Azzal mentegetőzik, hogy nem volt alkalma az írásra, ám valószínűbb, hogy csak halogatta a kellemetlen feladatot: „De nem hiszed el Barátom, melly kelletlen, kénytelen és unalmas kötelességre szorítasz engemet, ezen ítéletemnek kiadásával!”⁴⁰

Miért ódzkodott ennyire Földi a véleménynyilvánítástól? Mert rájött, hogy bár Kazinczy a szoros fordítás elvi alapján áll, legalábbis ezt hangoztatja, gyakorlatában korántsem tesz eleget a szoros fordítás – Földi szemében alapvető – kritériumainak: „A’ Te Anacreonból fordított Darabjaidat két néző pontból lehet nézni, és a’ szerint ítélni. Egyik a’ mellyből Te nézed, a’ szabad Spiritusú fordítás, nem a’ mint azokat Görögül írta Anacreon, (...) hanem úgy, a’ mint egy Franczia Poéta fordítaná azokat magyarra, ha magyarul tudna. Másik néző pont az Anacreonnal meg egyező igaz Anacreoni fordítás. Mellyik jobb? – olyan kérdés, a’ mellyben velem, a’ mint kitanultam soha meg nem fogsz egyezni. – Melly kényes ízlésű vagyok én a’ fordításokban, már sokszor tapasztaltad. (...) – A’ Tiedről e’ szerint mit ítéljek? Azt, hogy a’ Te nézőpontodból igen jó: az

³⁹ *Uo.*, 197.

⁴⁰ Földi János Kazinczynak, 1793. aug. 12. *KazLev* II, 304.

enyimből – megengedj, ha ki mondom; nékem semmi fordításod nem tetszik, és ha tsak ilyenek a' fordítások, nem érdemlik meg ezek az édes bolondságok, hogy olly sok álmatlan órába kerüljenek.”⁴¹

Földi tehát köntörfalazás nélkül rossznak minősíti Kazinczy fordításait,⁴² azt a „franciás” – az eredeti szöveget szabadon kezelő, a fordító ízlése szerint tetszőlegesen átszabó, parafrazeáló – fordítói gyakorlatot tulajdonítva neki, amely miatt Kazinczy néhány éve Péczelit dorgálta, s amelyet később, fogsága után is mindig a rossz, a számára elfogadhatatlan fordítási módként emleget. Elvileg tehát Kazinczy is, Földi is a szoros fordítás mellett száll síkra, mégsem fogadják el egymás gyakorlatát. Az ellentmondás a fordítói hűség, a szoros fordítás eltérő értelmezésében rejlik. Más ekvivalencia-hierarchiát állít fel Kazinczy és mást Földi. Míg Kazinczy szemében a stiláris ekvivalencia jóval fontosabb, mint a formai, Földinél éppen ellenkező a sorrend: számára a tartalom visszaadásán túl a fordítói hűséget elsősorban a formának a legapróbb jegyekre is kiterjedő pontos visszaadása jelenti. Nyelvészeti képzettségének köszönhetően azzal is tisztában van, hogy a fordító olykor megoldhatatlan nehézségekbe ütközik, s ő ezért nem csupán a magyar nyelv fejletlenségét hibáztatja, hanem általános nyelvészeti nézőpontból fogalmaz: „Mindenik fordításban, akár szoros, akár szabad légyen az, esik gyakorta olyan, melly az originált ki nem üti, és ez természeti és elkerülhetetlen dolog akármelly nyelvben, mivel tudva vagyon, hogy a' Nyelvek egymás között annyira különböznek, hogy egyiknek ékessége, lelke és tulajdon szóllási más Nyelvekre éppen fordíthatatlanok.”⁴³ Kazinczynál viszont soha nem merül fel a fordíthatatlanság kérdése, számára az egy-egy szöveg magyarra való átültetésekor felmerülő nehézségek csakis a nyelv – nyelvfejliséssel kiküszöbölhető – fogyatkozásaiból erednek.

„Meg akarom érdemleni, hogy fordításaim originális darabok gyanánt tartassanak”

A szoros – legalábbis tartalmi és stiláris vonatkozásban szoros – fordítás követelményének és megvalósíthatóságának hirdetése mellett, melyek alapján a nyelvek univerzális egységében hívő racionalista nyelvszemlélet képviselőjének tűnik, ugyanakkor más fordítói szemléletre jellemző kijelentések is előfordulnak a fogság előtti időszakban Kazinczynál. Az Orpheus első kötetében, a gróf Pálffy Károly főkancellár Péczeli Józsefhez franciául írt gratuláló levelének magyar fordítását kísérő jegyzetében például ezt olvashatjuk: „Hogy ez a' fordítás az eredetitől igen sokban különbözik, azt látja minden, a' ki a' frantztot tsak valamennyire is érti. Ugy igyekeztem ezt le fordítani a' mint gondoltam, hogy maga irta volna Nemzetünknek ELSŐJE, ha Magyarul írt volna; mert az én szememben az a' helyyes, okos és igaz fordítás.”⁴⁴ Szinte szóról szóra ugyanígy fogalmaz

⁴¹ Uo., 304–305.

⁴² VÁCZY János szerint „nem ismerünk ez időből senkit, a ki oly leplezetlenül szembe mert volna szállni Kazinczyval, mint Földi” (KazLev II, XI).

⁴³ Földi János Kazinczynak, 1791. máj. 20. KazLev II, 192.

⁴⁴ Orpheus, 1790, I, 13; *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 2001, 11.

majd Batsányi Osszián-fordítása kapcsán egy Kazinczynak írt 1802-es levelében: „Én úgy akarnám Ossziánt fordítani, amint talán énekel vala, ha magyar volt, s most élt volna (a’ nyelvnek mostani állapotjához képest szólván).”⁴⁵ A fordításban követendő módszer effajta megközelítése korántsem új a fordításról való gondolkodás történetében: a 17. században jelenik meg a francia „szép hűtleneknél”, akik mindent elkövettek annak érdekében, hogy a fordításon semmiféle idegenszerűség ne érződjék, olyan legyen, mintha eleve a célnyelven született eredeti mű volna.⁴⁶ Náluk találkozhatunk először a fentebbihez hasonló kijelentéssel, nevezetesen, hogy úgy kell fordítani az adott idegen szerzőt, ahogyan az a célnyelven beszélt volna, ha olyan nemzetiségűnek születik: „Qu’on puisse dire que si l’auteur sur lequel on travaille avoit, par exemple, écrit en notre langue, ce serait ainsi qu’il aurait parlé...”⁴⁷ Ennek a későbbiek során rendkívül sokszor hangoztatott, a 18. századra már igencsak közhellyé vált elvnek követői mindent megtesznek annak érdekében, hogy minimálisra csökkentsék a célnyelvi kultúrát a forrásnyelvitől elválasztó szakadékokat. Még attól sem riadnak vissza, hogy a célnyelvi olvasó számára esetleg idegenül ható vagy nehezen érthető elemeket eltávolítsák és/vagy mással, a hasonló hatást nagyobb sikerrel képviselő, fülének ismerősebben csengő elemekkel helyettesítsék. A végcél az, hogy a fordítás eredeti műként simuljon bele az anyanyelvi irodalomba. Ráday Gedeon, akihez Kazinczy megbírálas végett elküldte Gessnerét, épp ilyen alapállásból dicséri a fordítást: „...még felette kevés fordításaink vannak, a’ mellyeket ehhez hasonlíthatnák. Ugyan is sok helyeken fordításnak sem vélné az Olvasó, hanem eredeti munkának tarthatná.”⁴⁸ Ezt a célkitűzést fogalmazza meg maga Kazinczy is egy 1793-ban írt levelében: „Meg akarom érdemleni, hogy fordításaim originális darabok gyanánt tartassanak.”⁴⁹ 1789-es, Magyar Museum-beli kijelentéséből – ahol Péczelinek éppen „franciás” fordítói stílusát bírálja – világosan látszik, Kazinczy tisztában volt vele, hogy a szorosan az eredeti szerint készült fordítások, a maguk szokatlan vagy akár erőltetett fordulataival nem nyerhetik meg az átlagolvasók tetszését, tehát minden bizonnyal nem az ilyen módon készült áttünetésektől várja, hogy a közönség eredetiként olvassa

⁴⁵ Batsányi János Kazinczynak, 1802. jún. 16. KazLev XXIII, 52.

⁴⁶ Vö. pl. „...faire parler en François Tacite, Cicéron et Sénèque, de telle sorte que leurs excellentes copies paroissent des originaux.” („...úgy szóltatni meg franciául Tacitust, Cicerót és Senecát, hogy kitűnő fordításaik eredetinek tűnjenek.”) Egy Sorbière nevű fordító 1649-es Hobbes-fordításának előszavából idézi Michel BALLARD, *De Cicéron à Benjamin: Traducteurs, traductions, réflexions*, Presses Universitaires de Lille, 1995, 171.

⁴⁷ „Hogy azt mondhassuk, ha a szerző, akin dolgozunk, a mi nyelvünkön írt volna, így beszélt volna...” Pierre Coustel *Règles de l’éducation des enfants* (1687) című könyvének a fordítás szabályainak szentelt fejezetéből idézi BALLARD, *i. m.*, 183. Szinte ugyanígy fogalmaz negyedszázaddal korábban egy másik francia szerző, Antoine Lemaistre: „La première chose à quoi il faut prendre garde dans la traduction française: c’est ... d’exprimer en notre langue, tout ce qui est dans le latin, et de le rendre si bien, que si, par exemple, Cicéron avoit parlé notre langue, il eût parlé de même que nous le faisons parler dans notre traduction”. („Az első dolog, amelyre a francia fordításban ügyelni kell, az az, hogy nyelvünkön mindazt kifejezzük, ami a latinban benne van, és olyan jól adjuk vissza, hogy ha például Cicero a mi nyelvünket beszélt volna, ugyanúgy szólt volna, ahogyan mi szóltatjuk meg fordításunkban.”) Vö. ZUBER, *i. m.*, 151.

⁴⁸ Ráday Gedeon Kazinczynak, 1786. jan. 3. KazLev I, 86.

⁴⁹ Dessewffy Józsefnek, 1793. júl. 25. KazLev II, 296.

azokat. A szélesebb közönség ízlésére, befogadási horizontjára tekintettel lévő fordítások esetében tehát Kazinczy is másfajta fordítói stratégiával él.

Ilyen az a 18. században igen nagy népszerűségnek örvendő – ma már mosolygásra késztető – fordítói eljárás, amelyet a modern fordításelmélet pragmatikai adaptációként emleget. Ez a fordítási mód tulajdonképpen Kazinczy fordítói gyakorlatában kivételnek, mondhatni kakukktójásnak számít, hiszen csak a *Bácsmegyey* magyarítása során folyamodott hozzá (leszámítva a megsemmisített *Siegwart*-fordítást, ahol saját bevallása szerint szintén ezt alkalmazta). Az eljárás lényegét és indítékát a fordítás elé írt *Jelentésben* így mutatja be: „...a történetet hazánk vidékeire szállítottam, s személyeimnek magyar hangzású neveket adok. (...) Ki nem hallja inkább a Bácsmegyey és Surányi Mancsi neveit, mintha Adolfot, Theodort, Leonhardot, Wilhelminét említenék?”⁵⁰ Vagyis azon igyekezetében, hogy megfeleljen az olvasóközönség feltételezett elvárásainak, még a mű valóságanyagát is lefordítja valami ismerősré, megszokottra. „Én ezt le-fordítottam, 's Magyarra tettem” – írja találóan Ráday Gedeonnak.⁵¹ Törekvése nem is maradt eredménytelen: a levélregény a publikum „csemegéje” lett, s amikor a *Pályám emlékezete* című önéletrajzi írásában visszatekint erre a munkájára, a siker okát elsősorban ő is az alkalmazott fordítói eljárásban látja: „A Bácsmegyei szerencséjét az csinálhatta, hogy a történetet nem hagytam meg anyaföldén, hanem honunkba plántáltam által, s az olvasó így melegebben és közelebből érezheté magát megilletve.”⁵² Ez a „cibliste”, azaz a fordítást a célnyelvi olvasóközönség befogadó-mechanizmusához igazító fordítói szemlélet és gyakorlat, mint említettük, még fogsága előtti korszakában is kivételesnek tekinthető, fogsága utáni álláspontjával pedig – amely teljes mértékben „sourcier”, azaz nem a célnyelvi olvasó elvárásait, ízlését, hanem a forrásnyelvi szöveget tartja elsősorban szem előtt – homlokegyenest ellenkezik. Ám még itt, a *Bácsmegyeyben* is tulajdonképpen kompenzációnak szánja, amellyel az olvasót azon bosszúságért kívánja kárpótolni, amelyet a fordítás során alkalmazott másik módszere, nevezetesen az idegen szavaknak a magyar szövegben való nagyarányú megtartása válthat ki.

„Széltében élek mindaddig az idegen szókkal...”

Az idegen szavak megőrzésének vagy valamilyen módon való helyettesítésének a problémája nem a *Bácsmegyeyben* foglalkoztatja először Kazinczyt: már a Gessner-fordítás kapcsán is kifejti erről a véleményét. Mint láttuk, a sok „erőltetett, homályos és ízetlen” magyarítás miatt érzett bosszankodásától vezérelve lát neki az idillek lefordításának. Az eredeti mű stílári sajátságait eltüntető hosszas parafrázisok mellett azt tartja a korabeli fordítások fő hibájának, hogy a fordítók mindenáron megpróbálják az idegen

⁵⁰ *Bácsmegyeynek össze-szedett levelei: A Báróczy tisztelőinek* = KAZINCZY Művei, I, 109–110. A pragmatikai adaptációnak sokszor emlegetett példája Dugonics András *Cserei, egy honvári herceg* című munkája, amely Voltaire *Zadigjának* magyarítása.

⁵¹ Ráday Gedeonnak, 1788. máj. 19. KazLev I, 180.

⁵² *Pályám emlékezete* = KAZINCZY Művei, I, 345.

szavakat elkerülni, helyettük új magyar szavakat faragnak, holott ez az eljárás sokszor az „értelem, az energia, az idiotizmus” rovására megy. Az új szavak alkotása kérdésében képviselt ekkori álláspontja egyértelmű purizmus-ellenességet mutat,⁵³ az erőltetett magyarítás helyett saját módszerét javasolja: „En itt fületem és a külső nemzetek példáit választottam vezérimnek. Széltében élek mindaddig az idegen szókkal, ahol ki nem kerülhetem, míg helyettek ugyan azon értelmű magyar eredetű s hangzásút nem találok.”⁵⁴ Vagyis úgy véli, az eredeti stílusát még mindig hívebben visszaadhatja az idegen szavak megtartásával, mint körülírásukkal vagy új – s éppen ezért érthetetlen – szavak gyártásával. (Nem véletlen egyébként, hogy Kazinczy a szóalkotásról vallott nézeteit először éppen egy fordításkritikában, nevezetesen Barczafalvi Szabó Dávid – szöszörnyetegektől hemzsegő – *Siegwart*-fordításának kapcsán fejt ki: a fordítás a legkényszerítőbb alkalom lehet új szavak létrehozására.)⁵⁵

A négy évvel később készült *Bácsmegyei* elé írt *Jelentésében* már előre szabadkozik, mivel attól tart, hogy a gyakran előforduló idegen szavak miatt sokan „literátori eretnecséggel” vádolják majd. Eljárását itt először azzal indokolja, hogy ebben a szövegtípusban, nevezetesen egy úri társaságban játszódó regényben igenis indokolt az idegen szavak használata, hiszen azok a bemutatott társadalmi réteg szókincsének szerves és jellemző részét alkotják, s megtartásukkal az ábrázolás hitelessége is növekszik. Szerinte ugyanis az olvasók így hajlamosabbak elhinni, hogy a regényt alkotó levelek „nem valamely belletristának, hanem a megvetett Szerelem gyötrelmei között fetrengő Bácsmegyeinek tollából folytak.”⁵⁶ A társasági életben szinte mindenki által ismert és használt idegen szavakkal tehát a társasági tónust kívánja felidézni, s ezzel a sikeresebb illúziókelést szolgálni. Hozzáfűzi azonban azt is, tisztában van vele, hogy most még kevés olvasója értené meg ezeket a szavakat magyarázat nélkül, s mivel magát a szöveget nem akarta örökös jegyzetekkel („perpétua nótákkal”) tarkítani, ezért a kötet végén közölte az idegen szavak jelentését.

Mindamellet nem elégszik meg ezzel a kizárólag a műfaj és a kommunikációs helyzet sajátosságaira hivatkozó mentegetőzéssel, s a következő bekezdésben a korábban már idézett okot, nevezetesen „nyelvünknek tagadhatatlan készületlenség”-ét és „következésképpen szűk voltát” nevezi meg eljárása indítékaként. S ahogy a Gessner-bevezetőben, itt sem marad el a más nemzetek példájára való hivatkozás, hogy tekintélyükkel mintegy megtámogassa saját eljárását; s ahogy a későbbi évtized folyamán mindig, már ekkor, 1789-ben is a németeket említi, akik szintén „nem szégyenlik segedelmül vonni az idegen szókat”, még a fentebb stílusnemhez tartozó műfajokban sem, ahol pedig ő nem élne velük.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Kazinczy fogsága előtti pályaszakaszának mind a fordításra vonatkozó elvi megjegyzései, mind fordítói gyakorlata azt mutatják, hogy

⁵³ Vö. RUZSICZKY Éva, *Kazinczy állásfoglalása az idegen szavak kérdésében = Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*, Bp., 1960, 147–148.

⁵⁴ *Gessner Idyllek*, Id. b. Ráday Gedeonhoz címzett bevezető = KAZINCZY Művei, I, 147.

⁵⁵ Magyar Museum, 1788, I. negyed, 180.

⁵⁶ *Bácsmegyeinek össze-szedett levelei: A Báróczy tisztelőinek* = KAZINCZY Művei, I, 109.

fordításelméleti (és nyelvművelési) kérdések tekintetében még nem jutott egyértelmű álláspontra. Mint láttuk, szinte egy időben fordulnak elő nála egymásnak ellentmondó kijelentések a fordításban alkalmazandó módszert illetően. A fordítástól már ekkor mindenekelőtt az irodalmi nyelv fejlesztését várja, s erre a célra a szoros fordítást tartja a legalkalmasabb eszköznek, de hogy pontosan mit ért ezen, tételesen nem fogalmazza meg. Elviekben egyetért Batsányi reguláival, ugyanakkor fordítói tevékenysége során ő maga sem követi mindig ezeket, amint arra Földi Jánossal folytatott vitája is utal. Ami számára a legfontosabb, az a fordított szerző „színének”, „tüzének” azaz stiláris sajátosságainak minél hívebb érzékeltetése. Ennek érdekében kezdetben azt a megoldást választja, hogy a magyar szövegben megtartja azon szavak idegen alakját, amelyeket csak körülírással vagy újonnan kreált – s ezért az olvasók idegenkedését esetleg kiváltó – magyar szóval lehetne kifejezni, bár új szavak alkotásának lehetőségét ő maga sem zárja ki bizonyos esetekben. Pályatársait még meg-megbírálja fordításaikban alkalmazott idegenszerűségeikért, a stiláris hűség érdekében azonban olykor már maga is él szokatlan fordulatokkal, s ebben a tekintetben Báróczy Sándor nyomdokain halad. Tudja, a szoros fordítás nem vívhatja ki a nagyközönség tetszését, amely a „szerzőt az olvasóhoz elvezető”⁵⁷ fordítói eljárásokhoz szokott. Miközben fokozatosan érlelődik benne a meggyőződés, hogy azoknak, „a’ kik nyelvünk művelésén dolgoznak, igyekezni kellene a pinguis populustól a venustusok serege felé”⁵⁸ közelíteni, egyszer-egyszer még maga is engedményt tesz a szélesebb olvasóközönség elvárásainak: ennek legkirívóbb példája a *Werther*-utánezatból adaptált *Bácsmegyey*. Minden munkáját – s ez is közös jellemzője fogsága előtti és utáni időszakának – aprólékos műgonddal készíti: a megvalósítandó szövegeszmény elérése érdekében áttanulmányozza és összeveti az adott eredeti más nyelvű fordításait, s ha lehetősége van, még magát a szerzőt is megkérdezi a kétes pontok értelmezéséről (ez történt a Gessner-fordítás esetében⁵⁹). Fáradhatatlanul töröl, javít, átdolgoz, s „nemcsak ösztönös stílusérzék alapján, hanem nagyon is tudatosan korrigál, a klasszikus és humanista retorikai-stilisztikai rendszer ismeretében”.⁶⁰ Tökéletességre törekedve nem elégszik meg saját javításaival, fordításait megküldi barátainak, szigorú ítéletüket kérve. „Minekelőtte közhelyen jelennék meg a Gessner Idylliuminak magyar fordításával – fordul például Ráday Gedeonhoz –, szükségesnek látom, hogy megítélésére olly bírót válasszak, a’ ki hibáit érzékeny fülekkel s szemekkel érezze, és a’ ki azokat nekem egész szabadsággal tudomra adja.”⁶¹ *Messiás*-fordításából is azzal a nem titkolt szándékkal jelentet meg részleteket a Magyar Museum hasábjain (a fordítás mellett az eredetit is közölve), hogy „a’ Publikum ítéletét, ’s a’ hozzá-értő Olvasóknak észrevételeit” megismerhesse fordításával kapcsolatban, hiszen „több szem többet lát, ’s rá

⁵⁷ Schleiermacher kifejezése. Vö. Antoine BERMAN, *L'Épreuve de l'étranger: Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*, Paris, 1984, 15.

⁵⁸ Előszó Goethe *Stellájának* fordításához, 1794. Idézi TOLDY Ferenc, *Kazinczy és kora*, 1859, XXII, 72. sz. jegyzet.

⁵⁹ Gessnernek, 1783. nov. 29. KazLev I, 51.

⁶⁰ CSETRI, *Egység...*, 27.

⁶¹ Ráday Gedeonnak, 1785. okt. 13. KazLev I, 77.

A fogsága utáni pályaszakasz

Hat és fél esztendő raboskodása idején Kazinczy irodalomszemlélete olvasmányai hatására (antik klasszikusok, Winckelmann neoklasszicista görög művészettörténete, a korabeli klasszika-filológia szinte valamennyi jelentős műve, a német klasszikus irodalom képviselőinek, Lessingnek, Wielandnak, Goethének művei) jelentősen átalakul, egyértelműen klasszicista lesz. Nyelvművelési nézetei ugyancsak megváltoznak többek között annak köszönhetően, hogy a 18. század végi német esztétikus, Jenisch művén keresztül alaposabban megismeri Klopstock, Wieland, Herder és Goethe nyelvművelési nézeteit és a német irodalmi nyelv megújítása körül folyt harcokat.⁶³ Egyre erősödik benne a meggyőződés, hogy a magyar nyelv felemelkedésének optimális útja a német minta alapján képzelhető el: mindig lelkesen hivatkozik a német példára, a német irodalmi nyelv gazdagságára, sokszínűségére, ami egy igen gyors, mintegy ötven év alatt, elsősorban az írók irányításával végbemenő, erőszaktól sem mentes fejlesztés eredménye: „...azt állítom, hogy ha mi a' Magyar nyelvvel azt cselekeszszük, a' mit Klopstock, Göthe, Wieland, Schiller a' Némettel, a' Magyar literatúra félszázad alatt olly formán fog a' Tinódi Sebestyén és Ilosvai korabeli literatúrához hasonlítani és nem hasonlítani, mint a' Klopstock etc. korabeli Német Írók' munkáji hasonlítanak és nem hasonlítanak a' Hans Sachs etc. munkájához.”⁶⁴ A cél egy fejlett, sokszínű, minden árnyalatot, tónust kifejezni, minden műfajt, stilisztikai nemet megszólaltatni képes irodalmi nyelv, amelynek megvalósítása érdekében kiszabadulása után leveleiben kezdi meghirdetni nagyszabású nyelv-, ízlés- és stílusújítási programját.

Koncepcióját 1803-ban ekképpen ismerteti Schedius Lajossal: „...Mesterségek' dolgában csak úgy fogunk előbb haladhatni, ha azon ... igyekezet helyett, hogy szép Originalokat készítsünk, a' nálunknál szerencsésbb Nemzetek' remekjeit tésszük magunkéivá.”⁶⁵ Ezek a nemzetek a fejlett, az európai humanizmus műveltségét hordozó nyugati kultúrák, amelyekkel a magyar nyelvileg ugyan nem áll rokonságban, Kazinczy azonban meg van győződve arról, hogy a fejlődés mindenképpen a nyugat felé fordulást követeli meg. Így ír erről a sokat idézett, Cserey Farkashoz intézett levelében, amelyben programja lényegét fogalmazza meg: „Az a' per, a' melly Íróink közt rég olta villong, hogy Nyelvünket kell e, szabad e, a' Nyugoti nyelv geniusa szerint modellezní, hogy az ő munkájkát szabad e példány gyanánt kitenni magunknak, még mind ez ideig decisio nélkül van. (...) Mi Napkeleti Nemzet vagyunk! Ezt kiáltják. Jó; felelek én. Te tehát azt az Ifjat, a' kit a' Természet a' Faragásra vagy Architektúrai tudományra szóllít, a' helyett

⁶² Magyar Museum, 1789, 2. negyed, 157–158.

⁶³ Vö. CSETRI, *Egység...*, 40–42.

⁶⁴ Horváth Ádámnak, 1806. júl. 15. KazLev IV, 207.

⁶⁵ Schedius Lajosnak, 1803. márc. 15. KazLev III, 41.

hogy a' Róma' omladékait nézetnéd vele, vagy a' Szejne' partjaira költözött Vaticanusi Apollót, Laocoont, Torsót etc. az Ázsia' kunyhóinak rajzolgatása végett a' Dón mellé igazítod? Az a' Nemzet, a' melly még csak kezdi litteraturai pályáját, ha körülte olly Nemzetek laknak, a' mellyek már sokra haladtak-el a magok útjokon, észrevehetet[lenül] azoknak követőjévé lesz, 's jól teszi, ha ezen az úton annyira megy, a' mennyire lehet.”⁶⁶ Azaz nem törődve nyelvünk keleti eredetével, megújításához azokat a nyugati nyelveket kell mintául vennünk, amelyek igaz, nem rokonaink, de az európai humanizmus magas kultúrájának hordozói. Az eszmény megvalósításához vezető utat is pontosan kijelöli: „A' melly országban még nem virágozik a' Festés és Faragás, ott első kötelesség az, hogy réz metszetek és olajfestéses cóniak 's Gipsz abguszok által⁶⁷ ébresszük-fel az alvó geniet. A' poetai munkákban ennek substitutjai a' fordítások, mellyeken én azért kapok olly igen, minthogy minden Origináljaink, még a' legjobbak is, nem érnek annyit, mint a' középszerű, 's nem éppen rossz fordítások.”⁶⁸ Úgy véli tehát, hogy a magyar irodalmi nyelv jelen állapotában nem alkalmas színvonalas eredeti művek írására, tanácsosabb és hasznosabb fordítani, mégpedig azért, mert a „fordítás lassanként az idegen nyelvek' szépségeit hozza a' miénkbe, és éreztetvén, hogy hol maradánk sokkal hátrább az idegeknél, végre meggyőz a' felől, hogy ha egy lineában akarunk valaha ezeknek íróikkal állani, újítani kell nyelvünkön.”⁶⁹ Ebben a megfogalmazásban, amellyel Kis Jánosnak próbálja érzékeltetni a fordítási tevékenységnek a nyelvújításban játszott szerepét, némi logikai csúsztatást fedezhetünk fel: nyilvánvaló, hogy a fordítás először csak szembesít az idegen nyelvi szépségekkel, s mivel lefordításuk nehézségbe ütközik, szegényesnek érezzük anyanyelvünket („Ki nem érzi, mennyire szegény a' mi nyelvünk, ha valaha az idegen nemzeteknek valamely Classicusát akarta fordítani?” – panaszkodik ugyancsak Kisnek 1804-ben⁷⁰); ekkor dönthetünk úgy, hogy éppen ezeknek a szépek ítélt idegen fordulatoknak, szerkezeteknek a meghonosításával gazdagítjuk a nyelvünket. A Cserey Farkasnak írt, fentebb már idézett levélben a fordítás és a nyelvújítás egymást feltételező szoros kapcsolatát már teljes határozottsággal mondja ki: „A' Fordítás az Originálnak minden szépségével tartozik bírni; az másként nem lehetett, hanem úgy, hogy sok helyt új szóállással éljek!”⁷¹ Azaz neologizálás, új kifejezések, fordulatok, szerkezetek teremtése nélkül a fogság utáni Kazinczy már elképzelhetetlennek tartja egy-egy idegen nyelven született irodalmi mű átültetését.

⁶⁶ Cserey Farkasnak, 1805. márc. 31. KazLev III, 303.

⁶⁷ VÁCZY János megjegyzése: „Innentől kezdve eredetileg így volt: »szaporítsuk a' Mesterség remekmíveit« – később Kazinczy áthúzta.” KazLev III, 304.

⁶⁸ Uo. A fordítások szerepének, hasznának érzékeltetésére Kazinczy most és a későbbiek folyamán is előszeretettel él képzőművészeti hasonlatokkal. Vö. pl. Kis Jánosnak, 1805. január, KazLev III, 256; Élet és Literatúra, 1826, 258; Toldy bírálatára írt *Igazítása* a Pyrker-pörben: Tudományos Gyűjtemény, 1831, II, 125, ill. *Tollharcok: Irodalmi és színházi viták 1830–1847*, összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta SZALAI Anna, Bp., 1981, 134–135.

⁶⁹ Kis Jánosnak, 1805. január. KazLev III, 256.

⁷⁰ Kis Jánosnak, 1804. febr. 12. KazLev III, 159.

⁷¹ Cserey Farkasnak, 1805. márc. 31. KazLev III, 304.

Amikor kijelenti, hogy „a fordítás az originálnak minden szépségével tartozik bírni”, Kazinczy tulajdonképpen a fordítói hűség kritériumát határozza meg. Ebben a kérdésben álláspontja a fogsága előttihez képest nem változott, csak most – a fordításnak a nyelvújításban programszerűen kijelölt szerepe következtében – még erőteljesebb megfogalmazásban jelentkezik: „Nem elég, hogy az Originálból semmi el ne vesszen; a’ ki csak ennyit tud, nem sokat tud; az a’ mesterség, hogy úgy, nem hogy azt” – írja a Gessner *Idilljei* 2. kiadásának sajtó alá készített kézírata végére már 1801-ben.⁷² Vagyis a fordítási tevékenység nem korlátozódhat pusztán a tartalmi elemek áttünetésére: így szerinte a franciák fordítanak, meg Péczeli, aki a franciás iskolát képviseli hazánkban, „az pedig irgalmatlanul rossz”. („Ki ismér az ő Youngjában és Herveyében az Angolra?” – teszi fel a kérdést Péczeli már korábban is bíralt fordításával kapcsolatban 1819-ben.⁷³) Mivel nagy jelentőséget tulajdonít a különböző stílusfajták, a kommunikációs helyzetből is függő, eltérő stílusszintek, a nyelvhasználat differenciáltsága kérdésének, Kazinczy csak azt a fordítási módot hajlandó elfogadni, amely nem csak a „dolgot”, hanem az „egész színt”, a fordított szerző „minden szeretett sajátságát” képes visszaadni, azaz továbbra is, és egyre nyomatékosabban, az eredeti mű stílári sajátságainak minél maradéktalanabb visszaadását tekinti a fordító elsődleges feladatának. A régebbi, racionális szellemű klasszicizmus normatív műfaji és stilisztikai szempontrendszerére támaszkodva⁷⁴ többször hangsúlyozza, hogy a stilisztika különböző neveire más szavak, frázisok használata jellemző, s ezeket nem szabad összetéveszteni: „...nem csak a’ poetái és prózai nyelv, de a’ poetái és poetái, de a’ prózai és prózai nyelv is véghetetlenül különböznek... Ezért van egészen más nyelvben, mindazonáltal mindenike magyarul, írva, Marmontelem, Gessnerem, Yorickom, Ossianom, Egmontom, sőt magában Egmontban is Klárika nem úgy beszél, mint Margit Asszony ’s Macchiavell...”⁷⁵ (A nagy tanítvány, Kölcsey meglátása igencsak más volt ezt illetően: lasztóci leveleinek egyikében éppen azt kifogásolja Kazinczy fordításaival kapcsolatban, hogy „Gessnernek stylusa egyforma lett a’ Marmontel ’s Yorick stylusával”!⁷⁶) A stílári különbségeket nem vagy csak alig érzékeltető, csupán a tartalom viszonylag pontos visszaadására törekvő, s éppen ezért lebecsült fordítási móddal szemben (a franciáknál „Sallust úgy szól mint Cicero, ’s Cicero mint Sallust”⁷⁷) Kazinczy igyekezete arra irányul, hogy minden író „a neki tulajdon színben-tónban”⁷⁸ fordítson: ezt kívánja a fordítói hűség követelménye, és ezt a hazai irodalmi nyelv érdeke is. A lefordítandó művek körét is úgy választja ki, hogy minden stílusnemre példával szolgáljon, így válhat a magyar nyelv sokszínűvé, hajlékonyá, minden gondolati és

⁷² Idézi RADÓ Antal, *A magyar műfordítás története 1772–1831*, Bp., 1883, 4.

⁷³ Ercsey Dánielnek, 1819. máj. 9. KazLev XVI, 384.

⁷⁴ Vö. CSETRI, *Egység...*, 49, 124–125.

⁷⁵ Horváth Endrének, 1816. jún. 8–9. KazLev XIV, 224.

⁷⁶ Kölcsey Ferenc Kazinczynak, 1817. jún. 12. KazLev XV, 237.

⁷⁷ Cserey Miklósnak, 1820. febr. 4. KazLev XVII, 50.

⁷⁸ *Báróczy Sándor élete* = KAZINCZY *Művei*, I, 792.

érzelmi finomságot kifejezni képessé. Marmontelt például azért fordítja, hogy a francia társalgási nyelv színeit, stílusát honosítsa meg a magyarban. Saját bevallása szerint a fordításait tartalmazó kilenc kötet közül ez került legtöbb munkájába, mivel nincs „semmi nehezebb, mint a’ Francziák atticismusát, azt a’ kedvességet és elegantiát, melly mint a’ virágok’ illatja, meg magyarázhatatlan módra érezteti magát és nem szenved az analízist és hideg vérrel való feszegetést, magyar szókkal kitenni.”⁷⁹ A *vak lantosban* „rembrandti fényben egy komor tableau” akart festeni, Goethe *Stellájának* átültetésében pedig az a cél vezérelte, „hogy a’ nyelvnek energiát, pathószot, den Ton der grossen Welt, mellyet azok, a’ kik — kongatnak harangot! — nem értenek és görgést”⁸⁰ adjon.

Nem csupán az eredeti mű stílárís árnyalatainak minél teljesebb visszaadására való törekvésben nem különbözik Kazinczy szemlélete a fogsága előtti álláspontjához képest, hanem abban a tekintetben sem, hogy a verses formában írt művek esetében a formai hűséget továbbra is alárendeli a stílárís ekvivalenciának. Jól jellemzi ezzel kapcsolatos véleményét az, amit Klopstock *Messiása* fordításáról mond: „Klopstockom nincs versekben fordítva, de poetásan van. Azonban meg van tartva, ha szabad élni a’ Festők szavával, a’ Kirchenstil. (...) Ha én a’ Messziást hexameterekben fordítottam volna, reáment volna tíz esztendőm, azt pedig a’ Messziás nem kívánhatta volna. Vers nélkül is adhat az hasznót.”⁸¹ Ez a kijelentés világosan tükrözi Kazinczy szemléletének két alapvető vonását: az egyik, hogy a szöveg különböző aspektusai közül nála a stílus messze megelőzi fontosságban a versformát, azaz a verses mű alaki jegyeit sokkal kevésbé tartja a szöveg szignifikáns jegyének, mint a stílárís sajátosságokat; a másik pedig, hogy számára nem annyira az idegen irodalmi mű magyarul bírása a lényeg, hanem az, hogy lefordításával példát adhasson egy-egy stílusnemre, ezzel hozzájárulva a magyar irodalmi stíluskészlet gazdagodásához.⁸² Pályatársai közül azonban nem mindenki osztja a fordítási hűség effajta értelmezését. Ahogy fogsága előtt Földi János marasztalta el formai szempontból hűtlen, s ezért franciásnak titulált fordításaiért, 1817-ben Kölchsey, ugyancsak a lasztóci levelek egyikében, fordításainak formai hűtlenségét is felrója mesterének: szerinte a „verselőt versben” kell fordítani, „szorosan megtartván még a versnemet is”. Tizenegynéhány év múltán pedig a másik tanítvány, Toldy Ferenc többek között azt kifogásolja a Pyrker-pör során, hogy Kazinczy a hexameterben írt *Szent Hajdan gyöngyeit* prózában magyaráítja. Időnként maga Kazinczy is érzi ezen álláspontjának vitathatóságát, s megpróbálkozik a formailag is hű átültetéssel: így például a korábban prózában tolmácsolott *Hamlet* esetében, amelyet fordításainak gyűjteményes kiadásába szánva újrarendelt, ezúttal már jambusokban. „Most jambokban fordítom Hamletet. ... Igaza volt a’ görögnek, s igaza van a’ francziának, hogy a szomorjáték vers nélkül nem felel meg a’ saru’

⁷⁹ Cserey Farkasnak, 1805. márc. 31. KazLev III, 303.

⁸⁰ Kis Jánosnak, 1794. máj. 11. KazLev II, 361–362.

⁸¹ Pápay Sámuelnek, 1817. márc. 8. KazLev XV, 107.

⁸² A fordításnak az anyanyelvi irodalom hiányos rendszerének kiteljesítésében játszott szerepét illetően lásd FRIED István, *Irodalomteremt(őd)és és/vagy (mű)fordítás*, Literatura, 1997, 286–301.

gravisságának. A Goethe' Iphigeniája és a' Schiller' Don Carlosa 's Orleánsi leánya mik volnának prózában?"⁸³

A fordítási hűségnek van egy igen sajátosan értelmezett aspektusa is Kazinczynál, nevezetesen az, amikor a beszédmóddal azt kívánja érzékeltetni, hogy a szereplők milyen nemzetiségűek, s ennek érdekében hoz át tükörfordítással egy-egy idegen frazeologizmust. Így például a *Hamlet*nek már a fogsága előtt készült első változatában is elhangzik a „Hány a harang?” kérdés, amelyhez ott Kazinczy a következő megjegyzést fűzte: „Anglus szóllás. Azt tudakozza, hányat ütött az óra a' toronyban?”⁸⁴ Az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányában visszatér erre a példára, s a furcsa megfogalmazást ott így indokolja: „Hány a *harang*? azaz hány az óra? mert a szomorújáték személyei angol-dánok, s az angol ezt így kérdi. Ráadásul – érvel tovább Kazinczy – a német fordító is ugyanígy teszi fel a kérdést: Wie viel ist die *Glocke*?”⁸⁵ Az angolul nemigen tudó, s ezért az angol eredetit minden bizonnyal meg sem néző Kazinczy angol idiotizmusnak véli a német fordító megoldását, holott az eredetiben mindössze ennyi áll: „What hour now?”⁸⁶ Ugyanitt egy másik példát is idéz: „Clavigoban a franciásan szóló Carlos ezt mondja: Wenn du ein *gemachter* Mensch bist, s magyarul: Ha *csinált* ember lélsesz.” Eljárását ismét csak azzal veszi védelmébe, hogy ha „a személyek magyarok volnának, a szólás vétkes volna, így nem az.”⁸⁷ Ugyanezt fejtegeti már 1804-ben is egy Szentgyörgyi Józsefnek írt levelében: „Magyar scénájú drámában, p. o. Rigó Sámsonban, én se szólanék ξεινολογος és nem ejtenék ξεινολογισμος-t. De miért ne Clavigóban? Hát a' Német Clavigó nincs e tele Gallicismussal? Ha az idegen scénájú drámában a' szóllók idegen módon beszélnek, azon a' fül úgy nem botránkozhatik-meg, mint a' szem nem, hogy rajtok spanyol öltözetet etc. lát.”⁸⁸ Meglehetősen különös logikájú érvelés ez, hiszen eszerint csakis azon szereplők szólhatnak egy fordításban magyarosan, akik az eredeti műben is magyarok voltak, márpedig ilyen idegen nyelven írt alkotás nem sok akad. A fordított művek szereplői szükségképpen idegenek, így – ha Kazinczy érvelését szigorúan vesszük – a fordítónak valamennyit idegenszerűen („németesen”, „angolosan”, „franciásan”, „olaszosan” stb.) kellene beszéltetnie. Ez az argumentáció, amellyel kezdetben nyilvánvalóan azért élt Kazinczy, hogy védelmébe vehesse az – ekkor még főként nyelvbővítés céljából alkalmazott – xenologizmusait, már azt a sajátos, a fordításban az idegen nyelv sajátosságait is érzékeltetni kívánó szemléletmódot előlegezi, amely a húszas évektől kezdve Sallustius-fordítása szüntelen-szakadatlan csiszolgatása közben egyre inkább uralkodóvá válik majd nála.

⁸³ Dessewffy Józsefnek, 1814. máj. 1. KazLev XI.

⁸⁴ Idézi VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc*, 1909. Ez a példa azt is bizonyítja, hogy már fogsága előtti fordításaiban is előfordulnak idegenszerűségek.

⁸⁵ *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* = KAZINCZY Művei, I, 824–825.

⁸⁶ Vö. *The Complete Works of William Shakespeare*, Hamlyn, 1987, 950.

⁸⁷ *Ortológus...*, 825.

⁸⁸ Szentgyörgyi Józsefnek, 1804. febr. 5. KazLev III, 153. (A *Rigó Sámson* cím egyébként Molière *Médecin malgré lui* című vígjátékát takarja, így elgondolkodtató, eredetileg mennyivel magyarabb „scénájú” mű ez, mint a *Clavigo*.)

Láttuk, Kazinczy már fogsága előtt is tisztában volt azzal, hogy a stiláris hűség jegyében szokatlan szerkezetekkel, idegen nyelvi idiotizmusokkal elvszerűen élő fordítási móddal létrehozott szöveg ellenérzést, sőt elutasítást vált ki az olvasók jelentős többségéből. Börtönevei alatt egyre inkább megerősödik az a véleménye, hogy kizárólag az eredeti mű szoros, a fordítót új kifejezőeszközök felkutatására és kimunkálására kényszerítő fordításával gazdagítható a magyar irodalmi nyelv, s hogy ezen cél érdekében a fordítónak munkája során nem szabad a szélesebb publikum elvárásait figyelembe vennie. Ennek jegyében a fogsága előtt készült fordításait a börtönben teljesen átdolgozta. Egy szabadulása után nem sokkal írt levelében ezzel kapcsolatosan a következő megjegyzést teszi Kis Jánosnak: „Azoknak mindenike úgy készült, hogy a' nagy seregnek ne tessék.”⁸⁹ Kazinczy – egyfajta arisztokratikus minőségigénnyel – egyáltalán nincs tekintettel arra, hogy fordítását „megérti-e Tiszteletes uram, és ha úgy beszélnek e a piacon, hanem azt nézi, miként kell a' nyelvnek új és hozzá illő dísz adni”,⁹⁰ hogy az képessé váljék minden stílusnem és -fekvés megszólaltatására, s ezáltal a fejlett európai kultúrák mintáját követő irodalom művelésére.

A *Debreceni Grammatika* és az azt követők véleményével ellentétben, akik szerint „akármely derék és magas dolgokat is elő lehet a Köznép Nyelvén adni, és ... nem is jó Magyarország az, amit a Köznép könnyen meg nem ért”,⁹¹ Kazinczy nem hajlandó – a fordítás hűsége és az általa megvalósítandó nyelv- és stíluseszmény érdekében – a közérthetőséget, a széles olvasóközönség nyelvi színvonalát mércéül tekinteni fordításában.⁹² A fordításoknak nem azt kell tükrözniük, „mint szólnak a' magyarok, hanem azt, hogy a csinra jutandó magyarnak mint kell szóllania”.⁹³ Nem holt nyelv a magyar, hogy azon változtatni ne lehessen, hangoztatja, ráadásul ott van más nemzetek példája is, amelyek hasonló utat jártak be. (Láttuk, Báróczy is ezzel példálózott.) Voltaképpen nincs is olyan nép, amely ne kölcsönzött volna „ízlést és szólást” más nemzetektől. Már a latin nyelv is tele van hellenizmussal, az ókori nagy latin szerzők „rabi hűséggel s szabad ember bátorságával jártak a görögök nyomaikon, görög syntaxissal, görög frázisokkal éltek, nem vaktában mindenütt, hanem ahol az olyan szépíte, periódusaikat görög példányok után szőtték, s annál szebbnek tartották dolgozásaikat, minél inkább tetszett meg azokon a görög szín és ízlés.”⁹⁴ A modern népek közül pedig mindenekelőtt a német példája ösztönözhet: „Ott volna-e most péld. ok. a német literatúra – rémítői annak is voltak –, ha íróik gondoltak volna a rémítéssel? a Lessing, Klopstock, Goethe, Wieland, Schiller,

⁸⁹ Kis Jánosnak, 1801. nov. 21. KazLev II, 445.

⁹⁰ Majthényi Lászlónak, 1808. ápr. 30. KazLev XXII, 226.

⁹¹ A *Debreceni Grammatika Előljáró Beszéde*. Idézi SIMAI Ödön, *Kazinczy nyelvújítása*, Magyar Nyelv, 9 (1913), 30.

⁹² Kazinczy és a *Debreceni Grammatika*, illetve az azzal azonos nyelv- és ízlésfelfogást képviselők szembenállását elemzi GYAPAY, i. m.

⁹³ Pápay Sámuelnek, 1808. aug. 11. KazLev VI, 28.

⁹⁴ *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* = KAZINCZY Művei, I, 829.

Voss mennyi graecizmust s gallicizmust vittek be nyelvekbe, s neologizálásaik által mint tették nyelveket a Hans Sachséhoz hasonlatlanná.”⁹⁵ S ahogy a németeknél is az írók vitték végbe a nyelvújítást – „küszködve a grammatikusokkal, kik őket nyelvrontóknak szidalmazták” –, úgy a magyar kultúrában is az írókra vár ez a feladat. A nyelvet ugyanis „nem a’ nép, nem a’ szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, ahová az felhág-hat.”⁹⁶ Kazinczy szerint tehát a nyelv fejlesztésében vezérszerepet játszó írónak (s felfogásában a fordító is író) nem a szokást kell alapul vennie, s még csak nem is a grammatika előírásait („A grammatikusok törvényein keresztül kell nyargalni, nem benne megfennekenni”), hanem azt az eszményi célt, a „nyelv ideálját”, amelynek irányában a nyelvnek fejlődnie kell: hogy „az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.*”⁹⁷ S ennek érdekében a jó ízlése (ezen nehezen meghatározható kategória) által irányított író-fordító bátran élhet minden eszközzel, még ha az a szokásnak vagy a grammatika szabályainak ellentmond is, és nem kell tekintettel lennie arra, hogy az így létrejött szöveget a „szentmihályi predikátor hallgatói” vagy a „debreceni gubások” értik-e vagy sem. „És ha egyedül azt tarthatjuk jól írotttnak, amit a nép sepreje is ért, ha keresett, ha nem mindennapi, ha csonkított, kinyújtott, elváltoztatott szókkal élni vétek, mi lesz úgy Lucréc, mi Virgil, mi Horác? ... Mi lesz úgy az óság penészen kapva kapó Sallustból, kit a szolgáló leányok meg nem értettek, és aki kevélyebb volt, minthogy a szolgáló leányoktól megértettetni akarhatott volna?” – teszi fel a kérdést a *Báróczy Sándor életében*.⁹⁸ Fordításaival ő maga is arra akar gyakorlati példával szolgálni, miként bővíthetik, pallérozhatják a magyar irodalmi nyelv kifejezőkészségét a fejlettebb nyelvekből átvett neologizmusok. Ettől a szándékától sem az őt ért támadások, sem az olvasók elutasító értetlensége, sem a fordításkötetek eladhatatlanságából eredő anyagi ráfizetés nem riasztja el. Így ír erről Majthényi Lászlónak fordításai gyűjteményes kiadásával kapcsolatosan: „Az ... nem olly munka, mellyen sokan kaphassanak. Sok olvasó meg sem érti. Ezt tapasztalják Pesti könyvárosaink, ’s szeretnék, ha rajta segítenék, de én sem nem segíthetek, sem segíteni nem akarok. Én ezt a munkát nem úgy akarom tekinteni, mint aluszékony olvasót mulattató Románt vagy egy csinos köntösbe öltöztetett Morrális írást, hanem mint Philologiai próbát, mellynek olvasása alatt azok, a’ kik itéltni tudnak, azt absztrahálhassák, hogy nyelvünknek melly úton és miképen kell megadni azt a’ csínt, a’ mellyel a’ francia, ’s hasonló igyekezetek után már a’ német is bír.”⁹⁹

Ha az átlagolvasó elvárásaira, nyelvi színvonalára nincs is tekintettel Kazinczy, a fenti idézetből kitűnik, hogy szempontrendszeréből mégsem rekeszti ki teljesen az olvasót, sőt az olvasók egy (igaz, meglehetősen szűk) csoportjának az ítélete egyenesen a fordítás hűségének mércéje lesz. Kik alkotják ezt a mérvadó véleményű publikumot? Azok, akik a forrásnyelvet, sőt az eredeti művet jól ismerik. Nézete szerint egy fordítás akkor tekint-

⁹⁵ *Dayka élete* = KAZINCZY Művei, I, 770.

⁹⁶ *Báróczy Sándor élete* = KAZINCZY Művei, I, 794.

⁹⁷ *Uo.*, 790.

⁹⁸ *Uo.*, 789–790.

⁹⁹ Majthényi Lászlónak, 1808. ápr. 30. *KazLev* XXII, 226.

hető hűnek, ha egy ennek a feltételnek megfelelő olvasó a fordítás minden sorában ráismer az eredetire. „Csak remek munkákat vettem fel fordításul – magyarázza Csereynek –, és azt úgy igyekeztem tenni, hogy aki az originált csaknem könyv nélkül tudja, a magyart olvasván, minden soron ráismerjen az originálra.”¹⁰⁰ Az Ercsey Dánielnek írt levélben pedig szinte definíciószerűen jelenik meg ez a szempont: „Én azt tartom az Aestheticára tartozó Munkák fordításában szükségesnek, hogy a’ Munka úgy hoztassék által, hogy a’ ki a’ nagy Originált ismeri, sőt szereti, annak rejtettebb szépségeit feltalálja a fordításban.”¹⁰¹ Ezt az eredeti művet ismerő ideális olvasót szem előtt tartó nézőpontot egészen odáig tágitja Kazinczy, hogy kijelenti: annak az olvasónak, aki egy adott külföldi szerzőt nem szeret eredetiben olvasni, kár kezébe venni ugyanennek a szerzőnek magyarra fordított művét: „De nem csak az a’ kérdés, millyen a’ munka: hanem az is, millyen olvasó olvas. Miként tessék Sallust annak magyarban, a’ ki Sallustot latinban is kárhoztatja?”¹⁰²

Ebben a felfogásban a fordítás tehát elsősorban nem azért készül, hogy az idegen nyelven nem olvasó közönség számára hozzáférhetővé tegyünk egy külföldi irodalmi alkotást, hanem hogy egy másik nyelvi rendszer tükrében megpróbáljuk tágitani saját nyelvünk határait. Ebben a kontextusban csak az adott idegen nyelvet, sőt a fordított mű eredetijét alaposan ismerők azok, akik értékelni tudják a fordító küzdelmes munkájának eredményét. Ezért adta ki La Rochefoucauld *Maximáinak* magyar fordítását is úgy, hogy mellette közölte a francia eredetit, sőt a német fordítást is: az idegen nyelveket értő olvasók így azonmód összevethetik a két fordító megoldásait, és láthatják, hogy a magyar („a’ kiben a’ bátorsággal együtt a’ szükséges tudomány és jó ízlés is eggyesülve vagygon”) semmiben sem marad el a német mögött, holott a „mi nyelvünk távol van még attól is, hogy tsak a’ német nyelv’ gazdagságával is ditsekedhetnék”.¹⁰³ Amikor Pestről arról tájékoztatják, hogy több társaságban Marmontel-fordítását érthetetlennek találták, ezt írja Dessewffynek: „Hogyan légyen az illy munka mindennek érthető? Én csak azoknak akartam érthetővé tenni, a’ kik a francia Conversáció stylusát ismerik.”¹⁰⁴ A megcélzott publikum tehát a francia társalgási nyelvet ismerőkre szűkül, ők (talán) tudják értékelni az eredeti stílus jellemzőit szorosan követő, így magyarul túlzottan keresettnek tűnő szöveget. Kazinczy úgy véli, ami most még természetellenesnek hat, az később beépül a nyelvbe, és mindenki által elfogadottá, megszokottá válik. Ezzel kapcsolatban Klopstockra hivatkozik, aki arra a megjegyzésre, hogy *Messiását* nem fogják érteni, azt válaszolta, hogy majd megtanulják megérteni, és neki lett igaza.¹⁰⁵

¹⁰⁰ KazLev III, 303.

¹⁰¹ KazLev XVI, 383.

¹⁰² Jankovich Miklósnak, 1824. febr. 26. KazLev XXIII, 339.

¹⁰³ *Herczeg Rochefoucauldnek Maximái és morális reflexiói három nyelven*, németre fordította SCHULTZ, magyarra KAZINCZY Ferentz, 1810, *Előbeszéd*, XVIII–XIX (írta Kis János).

¹⁰⁴ Dessewffy Józsefnek, 1808. márc. 12. KazLev V, 349.

¹⁰⁵ Szentgyörgyi Józsefnek, 1804. febr. 5. KazLev III, 153.

„Van egy neme a fordításoknak, melyben a' Nyelv és Ízlés' barátja nem a fordítás nyelvét olvassa, hanem az eredeti munkáját, és így a' magyarban a latint”

2003. CVII. évfolyam 1. szám

Vannak Kazinczynak olyan megjegyzései is, amelyek alapján azt gondolhatnánk, hajlandó elismerni más fordítási módok létjogosultságát is. „Classicusokat sok czélból és így sokképpen is lehet fordítani” – írja például Cserey Miklósnak 1821-ben.¹⁰⁶ A Sallustius-fordítás előszavában pedig ezt olvashatjuk: „Mint kelljen fordítani, a' Munka neme határozza meg, melyet fordítunk, a' czél mellyért fordítunk, az olvasók kiknek fordítunk.”¹⁰⁷ Abból azonban, ahogyan itt a különböző fordításnemeket jellemzi, világosan kitűnik, valójában szó sincs elfogadásról: az eredeti szöveg stílusai sajátosságait figyelmen kívül hagyó „franciás” fordítási módot továbbra is alsóbbrendűnek, egy irodalmi műalkotás átültetése esetében elégtelennek tartja. „Ha kinek elég tudni, mit teve Cati-lína és Jugurtha, és melly véget ére gonoszságok, de Szallusztra 's az ő Művészségére semmi gondja (...) a' sima beszédű francziáknál 's az olly németeknél, mint Höck, bőven feltalálja a' mit óhajtott. Höck a' két háborút olly beszédben adja, mintha a' Friedrich' és Napóleon' háborúját beszéléné, balog anachronizmussal Generálist emlegetvén, Com-mandót, első instantziájú Bírót, 's Princznek titulálgatván a' Numídiái Király Ő Felsége fíját. Ha ki belé kapott a' nyelvbe, de Szallusztot meg nem bírja, 's restelkedvén hányni Lexiconait és Grammaticáját, inkább vár segédet Fordítótól mint Commentátortól, folyamodjék a' Szalluszt' lelkéhez nem hív, de szavaihoz igen hív, 's a' német nyelv' megromolhatását rettegő, és ennek a' Szalluszt' szépségeit feláldozni kész, hideg Schlüter-hez, Herzoghoz, és a' szép zengést rekedt hangon adó tudós Woltmannhoz. A' melly Olvasó szereti Szalluszt'nak tömörségét, eleganciáját, de nem kedveli a' régi színt, mert azt nem tanulta szerethetni, olvassa Szallusztot az olasz Alfíeriban. De a' Szalluszt' Olvasójának az itt említettekén kívül, van még egy más szaka is; az, melly a' Magyar nyelvet, a' Róma' nyelvével, 's a' mi korunk' ízlését a' régi korokéval, és a' Szallusztéval öszve hasonlítani nem tartja nem jó dolognak.”¹⁰⁸ A Sallustius-fordításhoz írt bevezetőből két okból is érdemesnek tartottam ilyen hosszan idézni: egyrészt, mert jól látszik, milyen alaposan ismerte Kazinczy a különböző nyelvű fordítások érdemeit illetve hiányosságait, ami jól szemlélteti fordítói tudatosságát és igényességét, másrészt mert az is világosan kitűnik belőle, hogy Kazinczy ezeket a fordításokat (és az általuk képviselt fordítási módokat) hierarchikus rendbe állítja. Ebben a rangsorban legalul foglal helyet a csupán a tartalmi elemek visszaadására szorítkozó, de azokat is inkább csak szabadon elmesélő, kommentáló, a könnyebb érthetőség kedvéért még a legvadabb anakronizmusoktól sem visszariadó eljárás; a következő fokozat a „dolgot”, azaz a tartalmat szinte tudós pontossággal tolmácsoló, de a szerző stílusai jegyeivel mit sem törődő, esetleg azok némelyikét egyenesen hibaként kezelő, s így lefordítani szándékosan nem kívánó fordítási mód. Van olyan változat, amelyben már csak egyetlen sajátosság – nevezetesen a régi-es színezet – hiányzik a Kazinczy szemében tökéletesen hű fordításhoz, ilyennek minősíti

¹⁰⁶ Cserey Miklósnak, 1821. júl. 21. KazLev XVII, 502.

¹⁰⁷ *Római Classicusok magyar fordításokban*, I, SALLUSTIUS KAZINCZYTÓL, Budán, 1836, XXXVI.

¹⁰⁸ Uo.

az olasz fordító munkáját. A legmagasabb szintű fordítási módnak azonban Kazinczy továbbra is azt tekinti, amely nem próbálja meg a célnyelvi olvasóközönség ízléséhez és az általa használt köznyelv aktuális állapotához igazítani a más kultúrában és más korban született alkotást. Többször hangsúlyozza, hogy a fordítónak nem szabad figyelembe venni a kor ízlését, mert az szüntelen változik, és csak a könnyen érthetőt fogadja el. „Az én theoriám ez: Mesteri műveket nem az új idők’ ízlése szerint kell másolni a’ Mesterség’ barátainak, hanem a’ nagy Mester sajátságai szerint.”¹⁰⁹ Az ossziáni énekek lefordításától is eleinte az tartotta vissza, hogy a kor ízlése, „melly csak a könnyen-érthetőn kap”, nem fogadja el azt a nézetét, miszerint „Költőt, s régi Költőt, s illy sok-sajátságú Költőt nem úgy illik szólaltatnunk a’ hogy mindennapi munkáinkat írjuk.”¹¹⁰ Ebből a felfogásból számára egyenesen következik, hogy nem azt kell nézni, hogy „jól van e ez vagy az magyarul mondva”, mert ez akadályozza a stílusjegyek hű visszaadását: „Igen is, hogy magyarul szóló Munkától inkább mint azt, hogy beszéde, szólása magyar legyen, semmit nem kívánhatni: de viszont a’ Szalluszt fordítójától sem inkább semmit, mint hogy Szalluszt a’ fordítás’ nyelvében is Szalluszt maradjon.”¹¹¹

Valamennyi fordítása közül ennek a római történetírónak a munkáival vívta a legnagyobb és leghosszabb fordítói küzdelmet („igyekezetimet Sallust harmincz esztendőkhöz oltá játszadozza”¹¹²), így nem véletlen hogy ez a szöveg készíti leginkább töprengésre a fordítás elméleti kérdéseit illetően: leghosszabb elméleti jellegű írása is ehhez kapcsolódik. A csaknem kilencoldalas tanulmány, amelyet eredetileg a Sallustius-fordítás előbeszédének szánt, s egy Dessewffy Aurélnak 1824-ben írt levélben található,¹¹³ remekül érzékelteti, hová fejlődött Kazinczy szemlélete a fordítás elméleti kérdéseit illetően élete utolsó szakaszában. Ekkor már eltávolodik attól a korábbi évtizedeket határozottan jellemző álláspontjától, hogy a fordítási tevékenység mindenekelőtt a nyelvújítást hivatott szolgálni, annál is inkább, mivel úgy érzi, a nyelvfejlesztés munkája már elvégeztetett, melynek eredményeképpen a nyelv minden stílusfekvés, -színezet, -árnyalat kifejezésére alkalmassá vált. Most is nyomatékosan hangsúlyozza régi elvét, miszerint „a’ mesterségben nem a’ dolog, itt a’ dolgozás ’s az Író kívánja a’ fő gondot.”¹¹⁴ Úgy véli, a fordított szerző nyelvi, stilisztikai sajátságainak hű visszaadására való törekvésben nem szabad, hogy a fordítót visszarettentsék a két nyelv között mutatkozó eltérések. Nézőpontját egészen a filológiai paradoxonig tágítva kijelenti: „Van egy neme a fordításoknak, mellyben a’ Nyelv és Ízlés’ barátja nem a fordítás nyelvét olvassa, hanem az eredeti munkáját, és így a’ magyarban a latint. Ennek olvasója az egyik nyelvet összehasonlítja a’ másikkal, ’s látni akarja mit bír-el, és mennyit bír-el, az új a’ régi után, hogy ez amant melly szerencsével követheti, inkább e mint az egyéb újak vagy kevesebbé.”¹¹⁵ Ez a

¹⁰⁹ Dessewffy Józsefnek, 1824. júl. 7. KazLev XIX, 148.

¹¹⁰ *Bevezetés Ossian fordításához*. Idézi HEINRICH Gusztáv, *Osszián hazánkban*, BpSz, 108 (1901), 457.

¹¹¹ *Római Classicusok magyar fordításokban*, I, SALLUSTIUS KAZINCZYTÓL, Budán, 1836, XXXVII.

¹¹² Gr. Dessewffy Aurélnak, 1824. febr. 9. KazLev XIX, 32.

¹¹³ Gr. Dessewffy Aurélnak, 1824. febr. 9. KazLev XIX, 31–39.

¹¹⁴ *Uo.*, 33.

¹¹⁵ *Uo.*, 36.

kijelentés a hetvenes évek posztmodern fordítói kísérleteit, Pierre Klossowski *Aeneis*-vagy Michel Deguy Dante-fordításkísérletét juttatja eszünkbe, amely alapján véve nem más, mint a középkorban szokásos szó szerinti fordítási mód újraéledése. Ez a régi-új fordítási mód már-már arra törekszik, hogy nem az idegen nyelven kialakult formát és az ezen megszólaló tartalmat, hanem – az eredeti nyelv grammatikájának egy más nyelv lexikájával való sajátos viszonyát megteremtve – voltaképpen magát az idegen nyelvet ültesse át. Ezzel a fordítói eljárással ugyanakkor Kazinczy az anyanyelv rugalmasságának határait is feszegeti, attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy a magyar minden más nyelvnél alkalmasabb mindenfajta szín, árnyalat, stílusréteg kifejezésére: „De ha mi tehetjük a’ mit azok [ti. más népek fordítói] nem tehetnek, úgy örvendenünk-kell, hogy a’ szép Nyelv eggy eddig talán nem eléggé ismert fényében ragyog.”¹¹⁶ Arról, hogy a magyar dobogós helyet szerezhetne magának a nyelvek szépségversenyében, már korábban, fogsága előtt is meg volt győződve,¹¹⁷ de most az a tudat hatja át, hogy az amúgy is szép nyelv további gazdagításában, fogyatékoságainak kiküszöbölésében neki és híveinek, akik éppen a fordítások révén formálták, bővítették, tökéletesítették a nyelvi kifejező-készletet, óriási szerepük van.

Ahogy a modern kor kísérletezőit, úgy Kazinczyt sem riasztja vissza az ilyen fordítói módszerrel létrejött célnyelvi szöveg nehezen érthetősége, netalántán érthetlensége. Tisztában van azzal, hogy fordításának „Olvasója némely helyeken a magyar beszédet kénytelen lesz a’ latin textus által magyarázni magának.”¹¹⁸ Úgy véli, mivel Sallustius stílusát többek között szándékos homályosság, a nyelvi szabályok tudatos megszegése, idegen szavak gyakori használata jellemzi, aminek következtében már a korabeli olvasók számára is a nehezen érthető szerzők közé tartozott, írásmódjának meghamisítását jelentené, ha simán folyó, mindenki számára könnyen felfogható beszédben tolmácsolná. Kazinczy ezeket a mások által esetleg a szerző gyenge pontjainak tulajdonított jegyeket a sallustiusi stílus meghatározó sajátosságainak tekinti, fordításában ezek maradéktalan visszaadását tűzi ki célul, mert szerinte máskülönben – ha a szöveget ezen jellemzőktől megfosztanánk – Sallustius a fordításban nem lenne többé Sallustius. Kazinczy messzire került attól az egy időben általa is képviselt szemlélettől, amely a fordított szöveget eredetileg magyarul íródottnak akarja láttatni, nem törekszik másságának leplezésére, ellenkezőleg, a végletekig hangsúlyozza azt. Ez a sajátos logikájú fordítói szemlélet, amely szerint a fordítás voltaképpen csak az eredetivel együtt olvasva értékelhető és élvezhető, nyilvánvalóan éppúgy ellenkezést váltott ki Kazinczy korában, mint ahogy a 20. századi kísérletek sem arattak osztatlan elismerést. Döbrentei Gábor nyíltan meg is mondja: „...ha a’ Sallustiana dictiókban gyönyörködni akarok, deákul olvasom, ha anglicizmust

¹¹⁶ *Uo.*, 37.

¹¹⁷ Vö. pl. „kedves Anyai Nyelvünk! mikor fogják a’ mi Szépeink érzeni, hogy valósággal szép vagy? hogy véghetetlenül felyül-haladod a’ frantz persziflázst, a’ német mormogást.” *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 2001, 25; vagy a Kis Jánosnak 1793-ban írt levél következő mondata: „A’ mit a’ német mer a’ maga rút nyelvén, miért ne merjük mi a mi szépünkön?” *KazLev* II, 302.

¹¹⁸ Gr. Dessewffy Aurélnak, 1824. febr. 9. *KazLev* XIX, 36.

kivánok, nem fátyolon nézem keresztül, hanem színről színre.”¹¹⁹ Kazinczy – mint mindig – most is nehezen tűri a kritikát, s azzal vág vissza Döbrentének, hogy ő bizonyára latinul sem érti Sallustiuszt, s csak azt fogadja el magyarnak, ami „bajuszos”. Ugyanakkor nem hagyja nyugodni, hogy minduntalan támadják magyarságát, ezért elhatározza, hogy Sallustiusból kétféle fordítást is készít: „egyikét a régi színben, a szallusztai arcban, a másikat gut französich, azaz a’ hogy a *Döbrenteyek* akarják – zsíros szájú magyar paraphrasisban, hogy folyjon a beszéd, s ne legyen rajta épen az, ami Szallusztban legbecsebb.”¹²⁰ Szándékát végül is nem valósította meg, csak a szövegközeli változat készült el, de – mint említettem – az is csak halála után látott napvilágot. Korábban Molière két vígjátékát ugyancsak ezért fordította elveivel ellentétes módon szabadon: „Kárhoztassanak a’ Puristák – írja Schedius Lajosnak 1803-ban –, a’ kik soloecizmusaimon azért akadnak-fel, mert nem értik, a’ hogy’ nékiek tetszik, én azzal keveset gondolok; adjanak nékem leczkét, hogy fordítani szabad kézzel kell: én nem térek-el utamról. Szabad kézzel én is fordítottam. Az ő kedvéért – egyedül az ő kedvéért – van úgy fordítva a’ Molière két bohó játéka.”¹²¹ „Nem szégyenlem erre a’ két darabra reá ütni bilyegemet – írja egy másik levélben –, ’s legalább azt nyerem vele, hogy a’ Debreczeni Hentesek, Szappanosok és Sulyomkofák, kiket a’ közöttök termett Grammatika nyelvünknek Polykletusi Kánonjává teszen, és akik soloecizmusaim miatt Klavigóban és Emiliában ξεινος-nak [idegennek] fognak szólítani, reám ismernek, hogy én is magyar vagyok.”¹²² Érdekes (s bizonyára nem véletlen), hogy Kazinczy összes magyarítása közül éppen e két vígjáték egyike, *A botcsinálta doktor* – korábbi címén *Rigó Sámson* – az egyetlen, amely eljutott a mai olvasóhoz: az 1954-es Molière-kiadásban Illyés Gyula Kazinczy fordítását vette alapul, s alig változtatott rajta.

„Akkor midőn én éltem, talán legokosabb volt fordítani...”

Sallustius-fordításán három évtizeden át dolgozott Kazinczy, de igazán elégedett sohasem volt vele. „Sallust jobb most, mint volt – írja Dessewffynek 1821-ben –, de mi az a’ Római Originális mellett? Széellyel tépném valamikor a’ kettőt összevetszem.”¹²³ Ha szét nem is tépte, de minduntalan javítgatta, átírta, tökéletesítgette, a legkülönbözőbb idegen nyelvi fordításokat szerezte be, hogy lássa, az egyes fordítók miként oldották meg a kényesebb helyeket. A publikálást is egyre halogatta. Már 1811-ben arról tudósítja egyik levelezőpartnerét, hogy „Sallustját” most készíti nyomtatás alá,¹²⁴ majd tizenhárom

¹¹⁹ Döbrentei Gábor Kazinczynak, 1824. júl. 23. KazLev XIX, 163.

¹²⁰ Guzmics Izidornak, 1827. jan. 1. KazLev XX, 174.

¹²¹ Schedius Lajosnak, 1803. márc. 15. KazLev III, 41–42.

¹²² Kis Jánosnak, 1797. nov. 16. KazLev II, 421.

¹²³ Dessewffy Józsefnek, 1821. febr. 4. KazLev XVII, 392. (A kiadásban végül is nem ez a szöveg jelent meg, jóllehet a két változat több ponton kapcsolódik egymáshoz.)

¹²⁴ Ragályi Tamásnak, 1811. nov. 25. KazLev XXII, 290.

évvel később ugyanerről számol be,¹²⁵ ám még ekkor sem tudja rászánni magát, hogy „kieressze kezéből” a fordítást, így a kiadására vállalkozó Guzmics Izidornak még 1827-ben írt leveleiben is csak ígéreti, hogy hamarosan küldi a kéziratot,¹²⁶ s a munka végül csak halála után jelent meg.

Az aprólékos műgond, az eszmény megvalósítására való fáradhatatlan törekvés azonban nem csupán ezt a fordítást, s nem is kizárólag ezt a korszakát jellemzi, hanem végigkíséri Kazinczy egész fordítói (és írói) pályáját. „Nem hagytam semmit próbálatlanul, amivel gondoltam, hogy fordításomat az eredetihez hasonlóbbá tehetem s annak újabb tökéletességet, csinosítást correctiót adhatok” – írja már a Gessner *Idilljei* első kiadásának előszavában.¹²⁷ Még a fordítás megjelenése sem vet véget a korrekciós tevékenységnek. „Betegen töltött napjaimban Gessneremet, azaz az ő írásainak fordítását tekintetem végig, hogy, a’ hol tollam megsikamlott, a’ munkának igazítást ’s főbb csínt adhassak... nem hiszem, hogy Idylljeit húszszor nem dolgoztam volna újra” – írja Berzsenyinek több mint húsz évvel az első kiadás megjelenése után. Börtönében átdolgozza összes korábbi fordítását, majd a gyűjteményes kiadás megjelenése után néhány évvel ismét csiszolgatni kezdi őket. „Több sanyarúsággal mint a’ mások dolgozásaikat szoktam végig futni, valamit húsz eszt. olta nyomtattattam végig tekintem a’ botlásokat, vétkeket megigazítom, a’ mi erőltetett, feszes darabos, újra dolgozom.”¹²⁸ (E javított kiadás megjelentetésére végül nem került sor.) Van, amikor egy jobbnak tartott szövegváltozat megjelenése készíti egy már kész fordítás újradolgozására. Így például az első sortól az utolsóig teljesen újraírta Osszián-fordításának első, már nyomdakész változatát. Mindezt azért, mert miután befejezte a Denis, Rhode, Goethe és más német fordítók átültetései nyomán készült fordítását, tudomására jutott, hogy a műnek egy újabb német változata jelent meg, amiről az a hír járta, hogy az addigi Osszián-fordításokat mind messze felülmúlja. Beszerezte hát a könyvet, s korábbi munkáját úgy átgúrta, „hogy annak egy sora sem marada meg.”¹²⁹ A *Hamletet* is azért fordítja újra, mert megszerzi Schiller fordítását, amelyet a szakértő publikum igen hű átültetésnek tartott.

Már a fogság előtti időszakban Földi János felhívta Kazinczy figyelmét arra, hogy az állandó javítások rendszerint nem használnak a szövegnek, inkább kárára vannak: „Te benned azt tapasztaltam, hogy még szerentsétlenebb vagy további rágódásaidban ’s jobbitásaidban, mint legelső próbáidban.”¹³⁰ Tulajdonképpen ő maga is tudta, hogy a túlzott aggályoskodás, a folytonos változtatás nem mindig válik a fordítás hasznára: „Könnyen elhiszem, hogy gyakorta rosszra változtatom, a mi szenvedhetően állott, mert a szerfelett

¹²⁵ Pl. Lengyel Józsefnek, 1824. júl. KazLev XXII, 381; Gr. Teleki Lászlónak, 1824. nov. 2. KazLev XXII, 398.

¹²⁶ 1827. jan. 1. KazLev XX, 173; 1827. márc. 16. KazLev XX, 222.

¹²⁷ KAZINCZY *Művei*, I, 144.

¹²⁸ Kis Jánosnak, 1820. ápr. 10. KazLev XVII, 135.

¹²⁹ *Bevezetés Ossian fordításához*. Idézi HEINRICH Gusztáv, *Osszián hazánkban*, BpSz, 108 (1901), 457.

¹³⁰ Földi János Kazinczynak, 1793. aug. 12. KazLev II, 307.

való kétségnek ez szokott lenni az effectusa.”¹³¹ (Hozzá kell tennünk, hogy nemcsak fordításait javíttatta örökösen, hanem magyar nyelven írt munkáit is.)

Ez a mennyiségre is hatalmas, a szüntelen átdolgozás miatt rengeteg időt felemésztő fordítói munka tulajdonképpen kitölti Kazinczy egész életét. Eredeti munkáinak száma (az ugyancsak iszonyú terjedelmű levelezést leszámítva) jóval alatta marad fordításaiénak. Azonban Kazinczy nem csak azért nem ír, mert nem jut rá ideje: a fordítói tevékenység alkatilag mintha közelebb állna hozzá. Ráadásul, különösen pályája derekán, az volt a meggyőződése, hogy a kor, amelyben ő él és alkot, a nyelv akkori állapota, kifejezőeszközeinek fejletlensége miatt még alkalmatlan eredeti művek írására, ezért idegen remekek átültetésével kell mintát nyújtani a stílus különböző nemeire, s egyúttal az idegen nyelvek szokatlan, de szépnek ítélt kifejezéseivel, fordulataival gazdagítani, sokszínűbbé, hajlékonyabbá tenni a nyelvet. „Sokan tölem Originált várnak, kívánnak, szent hazafiúságból, de gondatlanul – írja Majthényinek 1808-ban. – Én többet használok azzal, ha Emilia Galottit a’ legnagyobb gonddal adom a’ Nemzetnek, mintha egy silány Originált faragok. Remek Originált írni, nem nekünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni.”¹³² Ő fordításaitól várja, hogy meg hozzák neki az irodalmi dicsőségét, velük akarja kivívni a nemzet elismerését. „Ez a’ nyugtalan törekedés, dolgozásomat minél hasonlóbba tenni az eredetihez, nem maradhat mindég jutalom nélkül, ’s úgy hiszem, valaha én is adhatok valamit, a’ mi szerencsésebb követőink dolgozásaiak mellett nem lesz érdemtelen nevezetni.”¹³³

Mindazonáltal olykor mégis feltámad benne a kétely, vajon tényleg a helyes utat választotta-e. Erről tanúskodik például a Fáy Andrásához intézett levél, amelyben így értékeli annak *Bokréta* című verseskötetének egyes darabjait: „...előttem annál becsesebbek, mivel szabadon támadtak, minden előkép nélkül. Mert literatúránknak abban van legnagyobb fogyatkozása, hogy Originális darabjaink, mellyek méltóak volnának a’ követésre, alig vannak, és még azok is, a’ mellyek originálisoknak látszanak, mind idegen darabok’ követése. (...) Maradjon Uram Öcsém ezen az uton, ’s ne szédittesse-el magát a’ mi miveink által. Mi ugy járánk, mint az, a’ kit Író mestere sokáig iratott plajbász után. Öntse tulajdon érzéseit hangokba, a’ nélkül, hogy azt tekintgetné, hogy az közzé illenék e a’ Külföld’ Éneklőjinek verseik közé.”¹³⁴ Vagyis pontosan azért dicséri meg Fáy, mert az mert eredeti műveket írni, nem idegen minták követését választotta.¹³⁵ Hasonló gondolatok tűnnek fel a Báróczy-életrajzban is: „De nagyon hamis értelmet adna szavainknak, aki, amit itten mondánk, oda magyarázná, mintha mi tagadnók azoknak érdemeit, akik eredeti munkákat mernek. Sőt mi a sokáig gyakorlott fordítást az íróra nézve veszedelmesnek tartjuk, mert ezáltal benne kihal az oly igen szükséges bizakodás önmagához, s arra szoktattatik, hogy másnak segédkarjai nélkül nem járhat. Egyedül azt akarjuk ér-

¹³¹ Idézi HALÁSZ Ignác, *Kazinczy mint fordító*, Magyar Nyelvőr, 1883, 255.

¹³² Majthényi Lászlónak, 1808. ápr. 30. KazLev XXII, 227.

¹³³ Kis Jánosnak, 1793. júl. 27. KazLev II, 302.

¹³⁴ Fáy Andrásnak, 1808. jan. 21. KazLev XXIII, 146.

¹³⁵ Ennek a levélnek Kazinczy szemléletrendszerében elfoglalt helyét CSETRI Lajos elemzi, *Egység...*, 51–52.

tetni, hogy a gondos fordítás mind a nyelvnek sokat használ, mind az ízletet sikeresen képi, holott a nem mesteri kézzel dolgozott originálok mind a kettőnek tetemesen ártanak.”¹³⁶ Amikor egy esztendővel később, 1815-ben az ifjú Bölöni Farkas Sándor levelére válaszol, már szinte szabadkozik amiatt, hogy ő nem írt eredeti műveket. Ennek okaként egyrészt hosszú raboskodását s egyéb viszontagságait hozza fel, majd így folytatja: „Osztán én úgy hittem ..., hogy több hasznot fogok nyújthatni, ha közepszerű Originálok helyett nagy gonddal készített fordításokban classicaí szépségű darabokat dolgozandok.”¹³⁷ Ebből a fogalmazásmódból az csendül ki, hogy most már nem egészen biztos abban, hogy a saját írói dicsősége szempontjából a leghelyesebb utat választotta, azt azonban szerénytelenség nélkül saját fáradozásai, munkálkodása eredményének tulajdonítja, hogy a „nyelv már most nem az, a’ mi 40 eszt. előtt volt; törve az út, a’ Hercyniai erdő ki van írva, nektek ifjabbaknak nem kell többé irtanotok, ti tenyészthetitek a’ virágokat”. A nyelv tehát nem készületlen többé, elérkezett az a kor (bár hét évvel ezelőtt még az unokák idejére jósolta ezt), amelyben az új nemzedék élvezheti Kazinczy és társai harcos munkájának gyümölcsét. Nekik már az a dolguk, hogy eredeti munkákkal gyarapítsák a magyar irodalmat, ehhez rendelkezésükre áll a gazdag, sokszínű, minden stílusnemet, árnyalatot kifejezni képes magyar nyelv. Óva inti is Bölönit a fordítástól: „Fordításokra ne ereszkedjél, legalább ne soha másképen mint merő gyakorlásul, a’ mit Cicero is tett; abba nem fogod hagyhatni, ’s örökké fordító maradsz, mint Báróczy és én, a’ ki egy kisded csomócska versezetnél semmit nem mondhatok tulajdon teremtesemnek.”¹³⁸ Két év múlva legkedvesebb, leghívebb tanítványa, Kölcsy támadja meg Kazinczyt, fejére olvasva, hogy „vétett maga ellen, mikor fordítóvá lett.”¹³⁹ (Ráadásul, mint láttuk, többek között annak a hiányát is szemére veti, ami Kazinczy legfőbb célkitűzése volt mindig: a különböző szerzők stílusjegyeinek hű tükrözését.) Kölcsynek erre a megjegyzésre így válaszol: „Nekem kár volt fordítóvá lennem.» – A’ mennyiben ez compliment, azt mondom reá, hogy érztem mind kevés tehetségemet, mind Nyelvünk’ készületlenségét, mind azt, hogy a’ kor mit kíván.” Majd a sokszor emlegetett képzőművészeti hasonlattal folytatja: „A’ hol még nem virágzik a’ Mesterség, ott gipsz öntvény kell; láttuk, mire mentek azok, a’ kik Originálokat adának. Én mind Virágot, mind Berzsenyit tisztelem, ... de eggyetlen egy darabjok sincs, a’ mit szeretnék ha én írtam volna.”¹⁴⁰

Választott út vagy kényszerpálya? Kazinczy mindenesetre irodalomtörténetünknek az az alakja, aki saját hatalmas gyakorlati tapasztalata alapján igazán hivatott a fordításról elmélkedni, róla szólni. A fordításra vonatkozó elveit nem fejtette ki összefüggő tanulmány formájában (amúgy is elméletellenes volt): ellentmondásoktól sem mentes nézeteit

¹³⁶ Báróczy Sándor élete = KAZINCZY Művei, I, 787.

¹³⁷ Bölöni Farkas Sándornak, 1815. okt. 22. KazLev XIII, 240. Ugyanez a gondolat jelenik meg a Gr. Dessewffy Józsefhez 1817. dec. 15-én írt levélben: „Sem talentomom, sem neveltetésem, sem Nyelvünk’ és Literatúránk’ kora nem engedék, hogy Originális nagy Munkákat tegyek, ’s úgy hittem, hogy a’ Nemzet’ szükségei inkább kívánták, hogy a’ mások nagy Munkáikat tegyem által Magyar Munkákká, minthogy esztendőig dolgozván végre is olly silány darabot adjak, mint a’ Kisfaludi és Virág Hunyadija.” KazLev XV, 397.

¹³⁸ Bölöni Farkas Sándornak, 1815. okt. 22. KazLev XIII, 240.

¹³⁹ Kölcsy Ferenc Kazinczynak, 1817. jún. 12. KazLev XV, 237.

¹⁴⁰ Kölcsy Ferencnek, 1817. jún. 14. KazLev XV, 242.

hosszabb-rövidebb terjedelmű, főként leveleiben fellelhető megjegyzéseiből rekonstruálhatjuk. Mivel a fordítást mindenekelőtt a nyelv- és stílusújítás legfontosabb eszközének tartotta, legtöbb fordítással kapcsolatos kijelentése a nyelvújítással szoros összefüggésben hangzik el. Bár fogsága előtti pályaszakaszán mind elvi megnyilatkozásai, mind gyakorlata eklektikus, már ekkor úgy véli, hogy a nyelv fejlesztését csakis a szoros fordítás szolgálhatja, amin ő elsősorban a stílusjegyek minél árnyaltabb visszaadását, azaz voltaképpen a stílusis ekvivalenciát érti. Fogsága után a fordítás még dominánsabb helyet kap nyelv- és irodalomszemléletében, hiszen a magyar irodalomnak és irodalmi nyelvnek a nyugati kultúrákhoz való felzárkóztatása érdekében olyan fordítási módot javasol és valósít meg saját gyakorlatában, amely a magyar nyelv kifejezőkészségében meglévő hiányosságok kiküszöbölésére idegen nyelvi fordulatok, frazémák tükörfordítását alkalmazza. Tisztában van vele, hogy ez ugyan erőszakos beavatkozás a nyelv spontán fejlődésébe, ám úgy véli, a szépíróknak ehhez nemcsak joguk van, hanem a „nyelv ideálja” megvalósítása érdekében egyenesen kötelességük is. A választott út helyességének igazolását a német példában látja: a német irodalom is azért juthatott el a fejlettség ilyen magas szintjére, mert írói nem vonakodtak műveikben más népek szólásait, fordulatait követni, s ezzel azokat a német irodalmi nyelvben meghonosítani. Ő is arra törekszik, hogy a legkülönbébb stílusnemek képviselő szerzők műveit ültesse át magyarra, s (a stílusis jegyek szempontjából) szoros fordítással gazdagítsa a magyar irodalom stíluskincsét és kifejezőkészségét. Kazinczy számára a fordítás fő célja tehát nem az, hogy valamely idegen nyelvű művet az adott nyelvet nem beszélők számára elérhetővé tegyen, hanem hogy általa a magyar irodalmi nyelvet sokoldalúan fejlessze, és alkalmassá tegye – nyugati mércével mérve is – színvonalas eredeti művek írására. Ő maga ezt így foglalja össze a *Pályám emlékezetében*: „A mi főcélnak látszhatnék, hogy a csudált műveket lefordítván, magunkévá tegyük, az cél ugyan, de csak másodrendű; a főcél az, hogy a dolgozás alatt nyelvünk bővüljön, simuljon, szépüljön.”¹⁴¹ Meggyőződése volt, hogy a fordítással behozott idegenszerűségeknek megvan a maguk létjogosultsága: bár kezdetben a széles befogadó közönség ellenállásába ütköznek, s csak az igazán művelt, megfelelő ízléssel rendelkező kiválasztottak tudják értékelni az ily módon készült fordításokat, később fokozatosan belesimulnak a nyelvbe, s az utókor már bátran és természetesen él az imígyen meggazdagított nyelvvel.

Tudta, a magyar nyelv nincsen rokonságban azokkal a nyugati nyelvekkel, amelyekből a fordítások készülnek, ám úgy vélte, a nyelvrokonságnál sokkal fontosabb az a kulturális és vallási egység, amely Európa nemzeteit összekapcsolja. Így ír erről a *Tövisék és virágok* új kiadásához szánt, kéziratban maradt jegyzeteiben: „Tudjuk, hogy nyelvünk keleti nyelv és nem nyugoti, s inkább érezzük e szerencse becsét, mint hogy erről lemondani akarnánk. (...) De minekutána a görög, deák, német, francia, olasz literatura nem csak a görögöknek, rómaiaknak, németeknek, franciáknak, olaszoknak, hanem a magyaroknak is literaturája, s ez a tekintet közöttünk és ezen nemzetek közt egy rokonságot sző, mely ér annyit, mint az a másik, mely által a zsidóknak, araboknak, töröknek és tatárnak va-

¹⁴¹ *Pályám emlékezete* = KAZINCZY Művei, I, 408.

gyunk rokonai: vétünk e ha azokhoz szólván, a kik ezen lelki testnek szint úgy tagjai mint mi, a kik úgy szólunk, úgy ejtjük a szólást, hogy beszédünkön ki ismerszik, kinek társaságokban éltünk? Mert hogy az utcán beszéljek így, az idétlen tartalék... Ok nélkül szólni így ... igenis vétek; de ha ezt azért teszem, hogy nyelvem, mely az ideát kitenni nem tudta, bővüljön, vagy hogy elkerülhessem a gyilkoló körülírást, vagy hogy a kifejezés az olvasót frappirozza, s a hely épen e szót, e kitélt kívánta: ha vétek e ekkor is?”¹⁴² Idegenszerűségektől hemzsegő fordításai megbotránkozást keltettek, számos támadás is érte miattuk, s a kezdetben mellette álló tanítványok is fokozatosan eltávolodtak tőle: Kölcsey lasztóci leveleiben bírálja, Toldy Ferenc pedig a Pyrker-pörben kerül szembe vele. Kazinczy ennek ellenére rendületlenül fordít, pontosabban újra és újra átdolgozza korábbi munkáit. Legkedvesebb szerzőjén, a római Sallustiuson dolgozva a végsőig feszíti azon fáradozását, hogy az eredeti minden stilisztikai és nyelvi sajátosságát pontosan és híven tükrözze a magyarban: fordítása már szerintem is csak a latin szöveggel együtt olvasva válik érthetővé. Ezzel a fordítás elméleti (és gyakorlati) zsákutcájába ért.

¹⁴² KAZINCZY Ferenc *Összes költeményei*, kiad. ABAFI Lajos, Bp., 1879, I, 244–245. Hasonló gondolatot fejt ki az *Ortológusban* is: „...az a társalkodási, országlási, vallásos és tudományos öszveköttetés..., mellyel a nyugot miveltebb népeivel állunk, gondolkodásunkat az ezek gondolkodásokkal, és úgy nyelvünket is, mely nem egyéb, mint a gondolkodás képe, az ő nyelvekkel rokonságba hozta.” KAZINCZY *Művei*, I, 821.

Magyar nyelvű rezümé:

Kazinczy irodalomtörténünknek az az alakja, aki hatalmas személyes gyakorlati tapasztalata alapján igazán hivatott a fordításról elmélkedni. Írói tevékenységében az eredeti művek száma (levelezését nem számítva) jóval alatta marad fordításaiénak. A fordításra vonatkozó gondolatait, elveit nem fejtette ki összefüggő tanulmány formájában, koncepcióját elszórt megjegyzésekből rekonstruálhatjuk. Mivel a fordítást mindenekelőtt a nyelv- és stílusújítás legfontosabb eszközének tartotta, legtöbb fordítással kapcsolatos kijelentése a nyelvújítással szoros összefüggésben hangzik el. Bár fogsága előtti pályaszakaszának mind elvi megnyilatkozásaiban, mind gyakorlatában egyfajta eklekticizmus figyelhető meg, már ekkor úgy vélekedik, hogy a nyelv fejlesztését csakis a szoros fordítás szolgálhatja, amely alatt ő elsősorban a stílusjegyek minél árnyaltabb visszaadását azaz voltaképpen stíláriis ekvivalenciát ért. Fogsága után a fordítás még dominánsabb helyet kap nyelv- és irodalomszemléletében, hiszen a magyar irodalomnak és irodalmi nyelvnek a nyugati kultúrákhoz való felzárkóztatása érdekében olyan fordítási módot javasol és valósít meg saját gyakorlatában, amely a magyar nyelv kifejezőkészségében meglévő hiányosságok kiküszöbölésére idegen nyelvi fordulatok, frazémák tükörfordítását alkalmazza. Tisztában van vele, hogy ez ugyan erőszakos beavatkozás a nyelv spon-tán fejlődésébe, ám úgy véli a szépíróknak ehhez nemcsak joguk van, hanem a „nyelv ideálja” megvalósításának érdekében egyenesen kötelességük is. Meggyőződése volt, hogy a fordítással behozott idegenszerűségeknek megvan a maguk létjogosultsága: bár kezdetben a befogadó közönség ellenállásába ütköznek, később fokozatosan belesimulnak a nyelvbe, s az utókor már bátran és természetesen él az így meggazdagított nyelvvel. Kazinczy számára a fordítás fő célja tehát nem az, hogy valamely idegen nyelvű művet az adott nyelvet nem beszélők számára elérhetővé tegyen, hanem hogy általa a magyar irodalmi nyelvet sokoldalúan fejlessze, és alkalmassá tegye – nyugati mércével mérve is – színvonalas eredeti művek írására.